

BOGDAN VOICU

Valorile și sociologia valorilor¹

I. Concepte	3
I.1. Definirea valorilor: cadrul general.....	3
I.2. Valori, orientări de valoare, atitudini.....	4
I.3. Definirea valorilor prin proprietăți (unanim recunoscute).....	7
I.4. Dileme asupra proprietăților valorilor	10
I.5. O definiție de lucru a valorilor.....	12
II. Studiul contemporan al valorilor	12
II.1. Hofstede și dimensiunile culturii.....	14
II.2. Schwartz și inventarul valorilor	17
II.3. Teorii ale modernizării și postmodernizării	21
II.4. Interferențe între curente contemporane din studiul valorilor	27
III. Schimbarea valorilor	28
IV. Impactul valorilor	29
V. Concluzie	31
Lista de referințe	32
Alte lecturi recomandate	34
Câteva studii românești asupra valorilor.....	34
Întrebări.....	35
Glosar	37

---

¹ Redactarea acestui capitol a fost sprijinită de granturile CNCSIS AT-102/2006 și ID-56/2007.

Un tânăr economist spaniol, cercetător într-o universitate europeană din Italia, îmi explică, la o conferință din Austria, cum oamenii sunt foarte simplii: poți să prezici orice comportament, orice acțiune cunoscând trei dimensiuni. Nu îl întreb care sunt cele trei, conținutul lor fiind irelevant. Ceea ce spune el în fapt este că lumea ar fi perfect predictibilă și controlabilă. Predictibilitatea și controlul ar fi derivate imediat și simplu din cunoașterea rațională. Economistul anonim, pe care tocmai l-am invocat, a adăugat și un element normativ: oamenii sunt toți la fel, dominați de o raționalitate economică. Aceasta era o obsesie tipică pentru societățile modernității timpurii, dar care a devenit desuetă în modernitatea târzie. În zorii modernității, pe când se descoperea capacitatea științei de a explica rațional orice, oamenii erau și ei reduși la câteva dimensiuni simple. Totuși, ei nu mai erau considerați a fi identici unii cu alții, așa cum îi definea societatea tradițională, similaritatea lor fiind determinată de procesele (raționale) de decizie pe care le adoptă. Presupoziția lipsei de similaritate dintre indivizii sociali și cea a raționalității limitate a individului uman sunt importante întrucât, conform sociologului și economistului italian Vilfredo Pareto, tocmai ele ar distinge economia, ca știință, de sociologie.

În sociologie, raționalitatea este adesea aparent „irațională”. Profitul financiar imediat nu este întotdeauna cel care determină acțiunile umane. Adesea, elemente precum motivația afectivă, nevoia de apartenență, nevoia de frumos, devin mai puternice decât orice altceva, determinând acțiuni pe care tânărul economist de mai sus nu ar putea să le explice, să le prezică sau să le înțeleagă altfel decât prin prisma unei defecțiuni de raționalitate.

Cu câteva decenii în urmă, pornind de la studiul schimburilor sociale care au loc între indivizi în viața de zi cu zi, Richard Emerson (1987) discuta despre *utilitățile* pe care fiecare individ le asociază acțiunilor sale. Ca și Homans (1958), Emerson arată că într-un schimb nu contează doar utilitățile derivate din sau asociate cu valoarea monetară, ci și ceea ce el numește *valoare globală* a obiectelor implicate în respectivul schimb social. Aceasta valoare globală depinde atât de costurile economice asociate, cât și de utilitatea subiectivă derivată din preferințele indivizilor implicați în relația de schimb. Baniile reprezintă astfel doar unul dintre numeroasele vehicule care alimentează schimbul social.

O pleiadă impresionantă de autori „clasici” în științele sociale, de la Malinowski și Mauss la Homans, Gouldner și Blau, au argumentat sociologic ideea că oamenii participă în variate forme de schimb social. Schimbul reprezintă modul în care indivizii obțin gratificații, accesează resurse controlate de ceilalți și își satisfac astfel nevoile. Ceea ce se schimbă și cum se schimbă depind, în paradigma emersoniană amintită, de utilitățile asociate rezultatelor fiecărei acțiuni, determinate la rândul-le de scala preferințelor fiecărui individ, modelată la rândul său de o sumedenie de alți factori. Dintre aceștia, unii sunt mai ușor de identificat și înțeles, fiind direct palpabili: educația, venitul, vârsta, sexul și numeroși alți indicatori de status care induc diferențe între oameni. Se adaugă acele moduri de acțiune care sunt dezirabile din punct de vedere al grupurilor de referință semnificative pentru individ. Oamenii vor căuta să evite acțiunile nedezirabile în grupul din care fac parte sau din care doresc să facă parte, iar conformismul la normele grupului de apartenență este singurul care garantează recunoașterea de către ceilalți membrii ai grupului (Merton, 1968).

Alți factori sunt însă mai greu de identificat, nefiind observabili direct, ci doar prin manifestările lor care iau forma atitudinilor și comportamentelor. Acești factori invizibili sunt

valorile și orientările de valoare, elemente extrem de importante în influențarea deciziilor individuale.

Orientările de valoare și valorile stau în centrul atenției capitolului de față. Ele au devenit din ce în ce mai prezente în literatura sociologică a ultimilor ani. Caracterul lor este însă mai degrabă controversat, mergând până la absența unui consens în ce privește definirea valorilor². Am folosit nu întâmplător, în loc de introducere, trimitere la economie și raționalitate, la schimb social și grupuri de referință sau de apartenență. Ele sugerează factori importanți ai formării și schimbării valorilor, ai interdependenței cu alte subsisteme sociale, în care – parafrazându-l pe Granovetter (1985) – valorile sunt înglobate (*embedded*) și pe care le înglobează la rândul lor. Impactul valorilor asupra societății în ansamblu, formarea și schimbarea lor reprezintă, de altfel, temele generale ale acestui capitol. Mai întâi însă am alocat câteva secțiuni prezentării conceptelor aduse în discuție. Nu ofer de la bun început o definiție normativă a valorilor, ci discut moduri diferite de definire, proprietățile acestora, abia apoi precizând definiția de lucru pentru care optez. Urmează o trecere în revistă a principalelor dileme și a curentelor contemporane în studiul valorilor. Secțiunile din finalul capitolului sunt dedicate impactului valorilor și relațiilor de interdependență cu societatea.

I. CONCEPTE

I.1. Definirea valorilor: cadrul general

Primul obstacol în definirea și analiza valorilor este legat de caracterul polisemantic al termenului. În limbajul comun, *valoare* desemnează o varietate de lucruri, precum exprimarea în bani a costului unui bun, mărimea matematică asociată unei mărimi fizice, dar mai ales „însușirea unor lucruri, fapte, idei, fenomene de a corespunde necesităților sociale și idealurilor generate de acestea; suma calităților care dau preț unui obiect, unei ființe, unui fenomen etc.; importanță, însemnătate, preț, merit” (DEX, 1998). Această principală definiție, citată din DEX, conduce în fapt la două sensuri importante pentru valori.

Primul sens este legat de „valoarea absolută”, înțelesă ca adevăr absolut. Ceea ce are valoare este nediscutabil, valoarea ar fi o caracteristică intrinsecă și indispensabilă a obiectelor, faptelor, principiilor etc. Acesta este, într-un fel, și sensul romantic în care era utilizat conceptul de cultură până la Herder³: cultura era ceva înalt, pentru elite, intangibil pentru oamenii „de rând”. Herder avea însă să sugereze că orice grup/colectivitate are o cultură a sa, relativizând astfel termenul.

În mod similar se construiește și acel sens al conceptului de *valoare* care este interesant pentru sociologie. Revin la definiția din DEX, subliniind o parte a ei: „însușirea unor lucruri, fapte, idei, fenomene de a corespunde necesităților sociale și idealurilor generate de acestea”. Valorile sunt în fapt relative la modul de definire a necesităților sociale și a principiilor generale ce

---

² Este adevărat însă că începe să prindă contur o definiție mai larg acceptată, specificată prin proprietățile valorilor.

³ *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* ("Idei privind filosofia istoriei omenirii"), 1784-1791.

structurează viața socială. Ele depind, prin urmare, de reprezentările indivizilor despre nevoile pe care le au, despre obiectele și scopurile existenței umane.

Filosofia a propus mereu această opoziție între valoarea ca un dat intrinsec, ca un adevăr absolut, și valoarea ca o reflexie a unui mod specific de a privi lumea și viața. În estetică, filozofie și literatură, sensul normativ este predominant, valorile fiind definite drept criterii pe baza cărora oamenii și colectivitățile fac diferența dintre bine și rău, dintre frumos și urât, dintre dezirabil și indezirabil (Ester ș.a., 1994).

Științele sociale acordă o importanță mai mare sensului relativ. Doi gânditori importanți ai perioadei (istorice) moderne aveau să consacre perspectiva dependenței valorilor de cadrul de referință. Nietzsche trata valorile ca pe o iluzie, definindu-le drept o reprezentare asupra realității determinată (inconștient) de interesele proprii. Un lucru sau acțiune este/devine dezirabil pentru un individ dacă este în armonie cu perspectiva pe care acesta o are asupra lumii, aceasta fiind originată în interesele proprii. Valorile erau astfel explicate prin funcțiile lor psihologice, ele răspunzând unui întreg complex de orientări latente care constituie filosofia de viață a individului⁴. Pentru Marx, valorile au de asemenea un caracter iluzoriu, neconstituind adevăruri absolute. Explicația formării lor este de asemenea funcțională, fiind legată de efectele lor așteptate (cel mai adesea în mod inconștient). Marx prezintă în plus și o dimensiune socială în ce privește originea valorilor: interesul care le orientează nu este cel personal, ci este determinat de clasa socială de apartenență.

Sociologia, psihologia, antropologia de astăzi preiau elemente de la Marx și Nietzsche, chiar dacă nu dezvoltă un consens în ce privește modul de manifestare a valorilor. Punctele comune constau, în primul rând, în refuzul de a privi valorile drept modalități indisolubile de a stabili ce este frumos sau care este binele absolut. În al doilea punct comun constă în plasarea valorilor la nivelul individului, însă cu un important determinant în natura societății. În fine, toate cele trei științe definesc valorile ca determinant al alegerilor din viața de zi cu zi, ca instrument util indivizilor în ordonarea priorităților și a propriei vieți.

Pentru psihologi, valorile reprezintă elemente de orientare a indivizilor în lumea înconjurătoare. Ele se constituie în decodare ale posibilelor acțiuni ce permit identificarea gratificațiilor potențiale, beneficii derivate din scalele preferințelor fiecăruia, depinzând de motivațiile, nevoile și aspirațiile personale⁵. Sociologia și antropologia definesc valorile ca fiind interioare individului, diferite de la unul la altul, având însă un important determinant social, exprimat și totodată indus de către norme, obiceiuri și ideologii⁶. Așa cum nota Clifford Geertz (1984), valorile, ca și credințele, nu sunt altceva decât percepții individuale ale valorilor și credințelor colective specifice fiecărei culturi și interiorizate prin socializare.

I.2. Valori, orientări de valoare, atitudini

Am schițat până aici un cadru general pentru un concept relativ imprecis, acela de „valoare”/„valori”. Dificultățile de specificare derivă din multitudinea de sensuri pe care termenul

---

⁴ O discuție mai amplă în acest sens poate fi regăsită la Boudon (2001).

⁵ Vezi van Deth și Scarbrough (1994: 22).

⁶ Deth și Scarbrough (1994: 22), Parsons (1964), Geertz (1984), Voicu și Voicu (2002) etc.

le deține în limbajul comun, din folosirea sa cu înțelesuri diferite în științele exacte, în umanioare, în științele sociale, dar mai ales din faptul că nu sunt lucruri palpabile. Fără a fi niște simple iluzii, valorile constituie realități lăuntrice, interioare indivizilor, imposibil de observat în mod direct, ci doar prin manifestările lor.

Parsons (1937) definea valorile ca mobil ultim al acțiunilor indivizilor și colectivităților, ca elemente definiții pentru viața socială. De aici calea către a identifica manifestări ale lor, atât prin comportamente, cât mai ales prin atitudini, acestea din urmă fiind expresia directă a valorilor.

Pentru Rokeach (1968, 1973), valorile ar fi similare atitudinilor. Atitudinile sunt însă mai elementare, iar valorile mai profunde, determinând atitudinile. Acesta este punctul de vedere general acceptat astăzi în sociologie. Distincția dintre cele două concepte devine mai clară dacă notăm că atitudinile se referă mai degrabă la obiecte și situații specifice, în timp ce

valorile reprezintă orientări asociate unor clase mai generale de obiecte și situații (Hofstede, 1980; Schwartz, 1999; Ester ș.a., 2006).

Cunoscând manifestările valorilor, fie ele comportamente sau atitudini, discuția poate fi acum ilustrată folosind exemple concrete. Nu întâmplător am ales pentru început cazul religiozității. Aceasta definește domeniul valoric care, în ultimele secole, a suportat schimbări dintre cele mai vizibile. Pentru cea mai mare parte a populației din țările europene, este evident că astăzi oamenii nu mai sunt la fel de religioși ca în trecut. Ce înseamnă însă acest lucru? Schimbările comportamentale sunt primele evocate, ele fiind ușor de întrezărit: cei care merg duminică de duminică la biserică sunt din ce în ce mai puțini; în majoritatea țărilor europene, o pondere din ce în ce mai scăzută dintre cei care își formalizează căsătoria o fac (și) din punct de vedere religios; în ultima sută de ani a scăzut de asemenea numărul celor care se spovedesc și se împărtășesc regulat. Toate acestea sunt elemente comportamentale ce denotă măsura în care indivizii sunt religioși. Mulți spun însă că, dincolo de practica religioasă, mai importantă este credința. Religiozitatea se manifestă în acest sens prin atitudini față de segmente constitutive ale religiei. Între ele pot fi regăsite: credința în existența lui Dumnezeu (sau a oricăror alte zeități), credința că biserica poate oferi soluții la problemele societății și ale vieții de zi cu zi; credința în capacitatea doctrinei religioase de a explica satisfăcător ce se petrece cu lumea și cu viața. Orientarea generală către

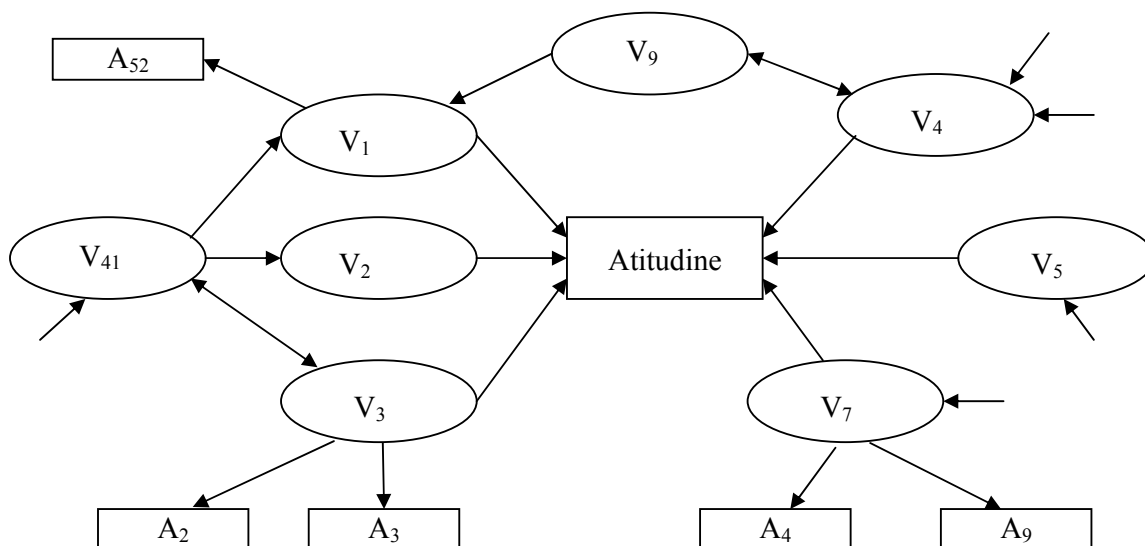
Caseta 1. Câteva definiții clasice

valoare	„o concepție, explicită sau implicită, distinctivă pentru un individ sau caracteristică pentru un grup, cu privire la ceea ce este dezirabil, care influențează selecția modurilor, mijloacelor și scopurilor disponibile ale acțiunii” (Kluckhohn, 1951: 395).
	„o credință de durată că o anumită cale sau un scop al existenței sunt de preferat, din punct de vedere social sau personal, față de o cale sau un scop opuse” (Rokeach, 1973: 5)
orientare de valoare	„concepție organizată și generalizată, influențând comportamentul, cu privire la natură, la locul omului în ea, la relațiile omului cu ceilalți și cu privire la dezirabil și indezirabil, așa cum pot fi acestea legate de mediu și de relațiile inter-umane” (Kluckhohn, 1951: 411).
atitudine	„predispoziție învățată de a răspunde într-un mod consistent, favorabil sau defavorabil, cu privire la un anumit obiect” (Fishbein și Ajzen, 1975: 6).

aceste obiecte și situații, în totalitatea lor, modul în care oamenii se raportează la ansamblu lor constituie religiozitatea. Ca *orientare de valoare*, religiozitatea constituie o dispoziție latentă, aflată pe un nivel superior de generalitate, care determină comportamentele și atitudinile față de elementele specifice ale explicației religioase, ale ritualului religios, ale rolului religiei și Bisericii în raport cu organizarea societății etc.

Utilizând termenul „orientare de valoare” am făcut o trimitere implicită la încercarea lui Kluckhohn de a ierarhiza valorile în funcție de nivelul de generalitate (vezi Casetă 1). Religiozitatea, în acest sens, ar reprezenta o *orientare de valoare*, plasându-se la un nivel mai ridicat de generalitate. Dispoziția generală față de ritualul religios ar fi o *valoare*, manifestă prin atitudinea față de mersul la biserică, prin atitudini față de rugăciuni (sunt bune/rele; trebuie făcute des/rar; etc.), față de a posti etc.

Figura 1. O schemă a dependenței atitudinilor față de valori

Notă: Prin A am desemnat atitudinile, iar prin V valorile. Numerele asociate sugerează faptul că este vorba de valori și atitudini diferite, parte a unui univers mai larg. Săgețile indică relații de cauzalitate. Valorile sunt reprezentate prin cercuri, nefiind direct observabile. Atitudinile sunt reprezentate prin dreptunghiuri, ele fiind manifeste. Săgețile care vin dinspre exteriorul figurii sugerează integrarea modelului propus într-un sistem de valori mai amplu.

Practic, o valoare sau o orientare de valoare se poate manifesta (determina) prin mai multe atitudini. Atitudinile pot fi determinate la rândul-le de mai multe valori diferite (vezi și reprezentarea schematică din Figura 1). Spre exemplu, atitudinea față de un partid politic poate fi determinată de orientarea valorică către o ideologie anume, de orientarea de valoare către tradiționalism, preferința latentă pentru oameni având profilul similar cu liderii partidului respectiv. Un alt exemplu, inspirat parțial de Rokeach (1973), poate fi atitudinea favorabilă față de negri: aceasta poate reprezenta manifestarea unei orientări favorabile către egalitate, toleranță, caritate.

Valorile nu există în sine, în mod independent. Orice valoare determină și este determinată de alte valori. Rokeach (1968, 1973) nota că aceste legături de dependență nu sunt întâmplătoare. Oamenii sunt ființe consistente, ceea ce presupune existența unei armonii minimale între valorile pe care le are fiecare individ. Este puțin probabil, spre exemplu, ca o persoană profund religioasă să

militeze pentru toleranță față de homosexuali sau pentru egalitatea de gen⁷. Orientările de valoare din aceste domenii sunt interdependente, chiar dacă sunt distincte.

Mai mult, valorile nu există niciodată disparat, ci sunt integrate în *sisteme de valori*. Aici relațiile dintre ele sunt organizate consistent, alcătuind un mod latent de orientare a indivizilor în toate acțiunile pe care le întreprind, ca efect al unor pattern-uri stabile, de durată, prin care fiecare individ își structurează (inconștient) credințele cu privire la scopurile existenței și la modurile considerate dezirabile de atingere a acestora. Ca și Kluckhohn, Rokeach imaginează o *organizare ierarhică a valorilor*, cu valori centrale, ce devin prioritare. Sistemul valoric este relativ stabil, însă el se poate schimba prin modificarea ierarhiilor valorice, prin schimbarea priorităților valorilor. Stabilitatea este însă superioară celei a atitudinilor, care se modifică mai ușor, fiind determinate de seturi diferite de valori, nu neapărat centrale.

Pe de altă parte, interdependența dintre valori face ca centralitatea unora sau altora dintre acestea să reprezinte în fapt o centralitate a unui set mai larg de valori. De aici dificultatea de a distinge între orientările de valoare și valori, cei doi termeni fiind folosiți în general ca intersanjabili.

I.3. Definierea valorilor prin proprietăți (unanim recunoscute)

Definițiile prezentate anterior lasă loc la numeroase interpretări. De exemplu, așa cum notează Jagodzinski (2004:98), definiția clasică a lui Kluckhohn, prezentată în Casetă 1, lasă deschisă discuția asupra diferențelor dintre ideologii și valori, și ele „concepții asupra a ce este dezirabil”.

Soluția alternativă de definire, propusă de van Deth și Scarborough ca și de Jagodzinski, este identificarea acelor proprietăți ale valorilor asupra cărora există un minim consens între cercetători și care ar putea juca rolul unor condiții necesare pentru a defini ceva ca fiind valoare. Există cinci astfel de atribute, deja amintite în secțiunea anterioară: 1. caracterul latent; 2. faptul că sunt concepții asupra dezirabilului și se relaționează cu scale ierarhice de preferințe; 3. relativa stabilitate; 4. faptul că determină (se manifestă) prin comportamente, atitudini, opinii; 5. determinarea socială a valorilor individuale. Totuși, niciuna dintre aceste trăsături nu atrage un consens absolut, astfel că științele sociale au vehiculat și continuă să vehiculeze diverse moduri de utilizare ale termenului de valoare. Van Deth și Scarborough (1994) citează un studiu de la mijlocul anilor 1970 în care erau analizate aproximativ 4000 de publicații academice, fiind inventariate 180 de înțelesuri pentru termenul de „valori”. Restrângând sfera conceptuală doar la sensurile imediat sociologice, există în continuare o varietate remarcabilă în ce privește aria acoperită de termenul de valori, mergând până la a echivala valorile cu cultura⁸.

Faptul că valorile *nu pot fi direct observate* reprezintă caracteristica cea mai pregnantă a valorilor, dar și principalul obstacol în studiul acestora. Latența induce dificultăți de construcție conceptuală a spațiului valorilor, legate mai ales de preocuparea pentru asigurarea ortogonalității. Neputând observa direct valorile, modelarea teoretică a modului în care acestea se structurează și se

---

⁷ E vorba aici în principal de creștinism și Islam, religii în care femeile dețin, în mod tradițional, un rol secundar.

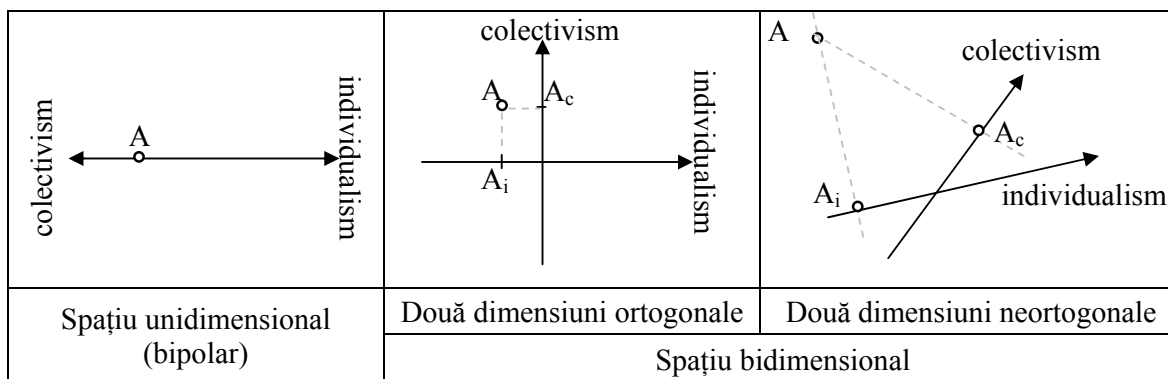
⁸ Parsons prezintă o astfel de opțiune, mai ales în lucrările sale mai târzii.

îmbină devine crucială pentru înțelegerea acestora. În acest sens, modelele cele mai intuitive sunt cele în care explicarea atitudinilor sau comportamentelor face recurs la câteva orientări valorice *independente una față de cealaltă, între care nu există corelații* (vezi Figura 2). Spre exemplu, frecvența mersului la biserică poate fi explicată prin orientarea valorică către religiozitate și prin orientarea către conformarea cu normele colectivității: cu cât un individ este mai religios, cu atât este de așteptat ca acesta să meargă mai des la biserică; similar, cu cât individul este mai conformist (iar norma locală este aceea de a merge la biserică), cu atât crește probabilitatea ca el să frecventeze lăcașul de cult respectiv.

Orientările de valoare sunt însă integrate în sisteme de valori, sunt într-un fel sau altul legate între ele, ceea ce face ca asumția ortogonalității, adică a independenței și necorelării, să devină una slabă. În cazul de mai sus, conformismul și religiozitatea ar putea fi la rândul lor explicate prin tradiționalism, ceea ce ar implica automat relații de dependență (mai exact de interdependență) între cele două variabile explicative folosite.

O altă dificultate este legată de stabilirea dimensiunilor spațiului valoric, mai ales în cazul unor orientări valorice care se pretează la descrierea unui continuum latent (în care valorile indivizilor pot lua oricevaloare între un minim și un maxim). De exemplu, individualismul și colectivismul pot fi imaginate teoretic ca fiind poli extremi ai unui astfel de continuum. La fel de bine, cele două orientări valorice pot fi conceptualizate ca două dimensiuni distincte, fără legătură una cu alta. În prima variantă, orice individ sau colectivitate ar putea fi plasați într-un singur punct pe dreapta ce unește colectivismul de individualism. În al doilea caz, fiecare individ sau colectivitate ar fi descris de o valoare pentru colectivism și de una pentru individualism, cele două dimensiuni putând descrie axe ortogonale sau ne-ortogonale. Decizia privind numărul de dimensiuni de luat în considerare în descrierea unui spațiu valoric, cu alte cuvinte decizia privind numărul orientărilor de valoare distincte, ține exclusiv de argumentele de natură teoretico-conceptuală și trebuie a fi validată prin analiza datelor empirice.

Figura 2. Trei posibile moduri de conceptualizare a spațiului valoric descris de individualism și colectivism

Notă: Punctul "A" indică poziția unui individ oarecare în fiecare dintre cele trei tipuri de conceptualizare. A_i și A_c reprezintă poziția sa pe axa individualismului, respectiv pe cea a colectivismului.

A doua trăsătură acceptată a valorilor este proprietatea acestora de a se constitui în *concepții despre dezirabil*. Aceasta presupune ordonarea priorităților în scale consistente ale preferințelor. Nu

este însă vorba de ierarhizarea preferințelor pentru obiecte specifice, cum ar fi, de exemplu, alegerea între mai multe feluri de mâncare. Ceea ce se ierarhizează, de regulă în mod inconștient, sunt predispozițiile latente către clase generale de alegeri. În exemplul cu mâncarea, prioritățile pot fi date de raportul între orientarea către a mânca sănătos, „rațional”, ca expresie a preocupării (latente) pentru conservarea sănătății organismului, și orientarea (hedonistă) către a mânca copios și gustos. Trebuie notat și faptul că oricare ar fi opțiunea finală, transpusă în comportament, a unui individ, decizia sa este una rațională din punctul de vedere al propriilor orientări valorice. A mânca sănătos este rațional din punctul de vedere al preferinței pentru conservarea sănătății organismului, în timp ce a mânca gustos, fără a proteja în mod necesar organismul, este rațional din punctul de vedere al preferinței pentru satisfacerea plăcerilor de moment.

Valorile implică prin urmare componente de natură *cognitivă* (presupun identificarea alternativelor posibile), *evaluativă* (aprecierea acestor alternative în raport cu preferințele valorice preexistente) și *afectivă* (relaționarea emoțională cu fiecare dintre alternative) (Jagozdinski, 2004: 100; van Deth, Scarborough, 1994: 25).

Stabilitatea valorilor, greu de demonstrat empiric în cazul indivizilor, însă relativ bine documentată în ultimele decenii în ce privește societățile (vezi secțiunile următoare), reprezintă una dintre cele mai puternice asumții utilizate în studiul valorilor. Ea permite îndeosebi diferențierea față de atitudini și opinii. Integrate în sisteme consistente de valori, orientările de valoare nu se schimbă ușor. Orice schimbare presupune modificări de substanță ale scării preferințelor, reflectate în comportament, atitudini, structurarea normelor și instituțiilor sociale. Atitudinile sunt, din acest punct de vedere, mai versatile și mai emoțional saturate, opiniile sunt mai fluctuante întrucât se bazează pe o orientare afectivă și cognitivă limitată de context. Schimbarea acestora poate fi afectată de cunoașterea suplimentară a obiectului la care se referă, ceea ce ar determina re-evaluarea acestuia, prin prisma aceluiași sistem de valori, menținute constante, dar prin raportare la plusul de informație dobândit despre obiectul în cauză.

A patra proprietate fundamentală vizează *cunoașterea valorilor prin analiza manifestărilor lor, fie atitudini, fie comportamente*. Așa cum am arătat deja (vezi Figura 1), o orientare de valoare se poate manifesta prin mai multe atitudini, comportamente și chiar prin alte valori. La rândul lor, atitudinile și comportamentele pot fi expresia mai multor valori. Atribuirea manifestărilor efect către valorile cauză se impune imediat ca o nouă dificultate în studierea valorilor. Soluția este, ca de obicei, explicația teoretică atentă, consistentă, validată apoi prin analiza datelor empirice. Aceasta, la rândul ei, s-a dovedit a fi până de curând extrem de complicată, mai ales în cazul analizelor cantitative. Tehnicile utilizate (analiza factorială, analiza claselor de latență – LCA, modelele cu ecuații structurale – SEM, scalarea multidimensională – MDS și chiar analiza de fidelitate) presupun un volum mare de calcule, chiar și pentru eșantioane mici, extrem de costisitoare ca resurse de timp în absența computerului. De altfel, dezvoltarea tehnologiei și a software-ului dedicat reprezintă unul dintre factorii care au sprijinit în ultimele două decenii boom-ul înregistrat în studiul valorilor (vezi mai jos).

Determinarea socială a valorilor individuale reprezintă a cincia caracteristică fundamentală a valorilor, fiind însă cea mai controversată. Jagodzinski (2004), spre exemplu, nu o include între proprietățile fundamentale, preferând să o discute ca element care distinge între diferite teorii ale valorilor. Totuși, fundamentul social al valorilor reprezintă, mai ales în sociologie, unul dintre

elementele cheie care se regăsesc în cea mai mare parte a literaturii din domeniu. Autori clasici, precum Thomas și Znaniecky⁹ înglobau în concepția lor despre valori ca obiecte, un determinism social explicit. Așa cum am arătat în debutul acestui capitol, un determinism similar se regăsește și în concepțiile unor gânditori precum Marx sau Nietzsche. Moscovici (1981) nota că valorile sunt construite colectiv, prin comunicare și interacțiune. Hofstede, Inglehart sau Schwartz, cei mai influenți autori în studiul contemporan al valorilor (vezi secțiunile următoare), includ în teoriile proprii elemente care definesc rădăcinile sociale al orientărilor de valoare.

O explicație mai simplă asupra modului în care societatea modelează valorile indivizilor poate fi construită pornind de la teoria grupurilor de referință (Merton, 1968). Indivizii fac parte din mai multe grupuri de apartenență și își structurează viața în raport cu mai multe grupuri de referință, pe care tind să le transforme în grupuri de apartenență, în cazul în care nu sunt deja membri ai lor. Calitatea de membru în grup este consacrată prin conformarea la normele grupului. Îmbrățișând atitudinile și comportamentele grupului, în timp, acestea sunt interiorizate și duc la schimbări ale ierarhiilor orientărilor de valoare ale indivizilor. Multiplicitatea grupurilor de apartenență și de referință determină recursul la norme ale tuturor acestor grupuri.

Figura 3. O schemă simplificată a determinării sociale a valorilor individuale

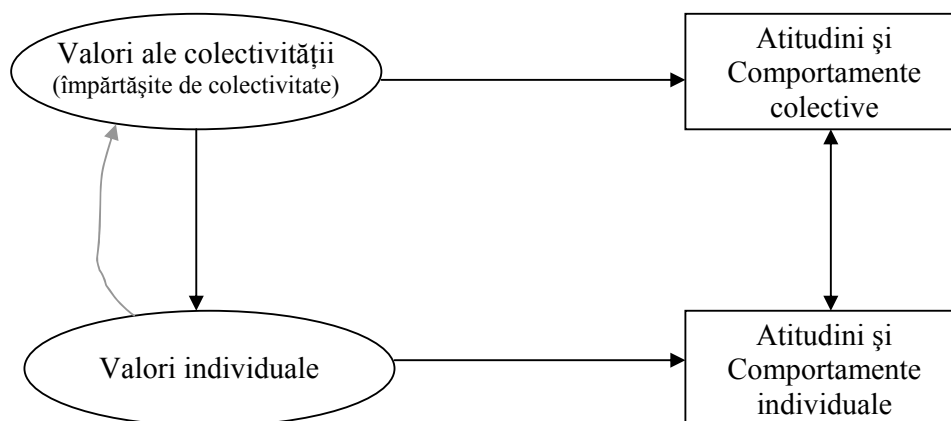

Figura 3, inspirată de Jagodzinsky (2004), descrie reduționist procesul de influențare a valorilor individuale de către cele ale colectivității. Individul interiorizează norme specifice mai multor grupuri, la care se raportează cognitiv, evaluativ și afectiv, dezvoltând propriile valori individuale. O parte din acestea pot deveni valori comune pentru o parte din membrii unuia sau mai multor din grupurile de apartenență, transferându-se ulterior, din nou, către indivizi și manifestându-se prin indivizi și comportamente. Valorile devin astfel *valori sociale*.

I.4. Dileme asupra proprietăților valorilor

Există numeroase proprietăți ale valorilor asupra cărora cad de acord doar unii membrii ai comunității academice. Trei dintre ele au polarizat de-a lungul vremii abordările din domeniu:

⁹ *The Polish Peasant in Europe and America*, 1918.

caracterul local sau universal al valorilor, relația cu cultura și, respectiv, nivelul de generalitate asupra căruia ar trebui să se centreze studiul valorilor. În cele ce urmează prezint, pe scurt, fiecare din aceste dileme conceptuale și metodologice, precizând pentru fiecare în parte și direcția către care pare a se orienta în prezent consensul în cele privește.

Sunt valorile un dat universal sau sunt ele profund particulare? Sunt ele aceleași pentru culturi sau civilizații diferite, sau, mai exact, trec toate culturile prin aceleași stadii de evoluție a valorilor? Parsons (1964) argumenta asupra „capacității de adaptare generalizată” a societăților la mediul în care evoluează, implicațiile mergând până la urmarea acelorași pattern-uri de evoluție culturală (în speță de la tradiționalism către modernitate) în toate societățile umane. Geertz (1984) aducea în discuție specificitatea, arătând că toate culturile dezvoltă valori idiosincrasice, învățate prin socializare. Fără îndoială, între cele două puncte de vedere nu există în mod necesar contradicții: pot exista pattern-uri universale, care însă, fiind direct relaționate cu condițiile ecologice în care societățile evoluează, pot îmbrăca forme distincte, specifice. Interesant este că principalele curente din studiul contemporan al valorilor caută în continuare pattern-uri comune tuturor societăților. Validarea empirică este realizată însă preponderent pe cazul societăților mai dezvoltate. Mai mult, excepționalismul valoric american (vezi secțiunea dedicată modernizării și postmodernizării) pare a sugera existența specificităților în pattern-urile comune. În raportarea la această dilemă este posibil să se accepte existența unor modele generale de evoluție, afectate însă în prezent de suprapunerea dintre procesul globalizării și inegalitățile dintre stadiile de dezvoltare ale diferitelor societăți care încep să vină în contact direct. Astfel, unele etape din „evoluția” valorică pot pur și simplu dispărea, volatilizând manifestările pattern-urilor universale.

Relația cu cultura poate ridica alte câteva discuții interesante. Parsons înclină să utilizeze valorile, cultura, normele ca fiind interșanjabile, punând între ele semnul de echivalență (Parsons, 1937; Schmid, 1992: 96-98). Dintr-o altă perspectivă, Hofstede (2001), Schwartz (2003, 1994a), Inglehart (1997), cei mai influenți autori contemporani din studiul valorilor, consideră valorile drept elementul central al culturii. Antropologia vine cu o abordare diferită, accentuând mai degrabă rolul simbolurilor, ritualurilor și normelor ca elemente definitorii ale culturii. Indiferent de opțiune însă, legătura dintre valori și celelalte elemente ale culturii este una strânsă. Valorile dominante dintr-o societate se concretizează în norme ce definesc instituțiile și funcționarea societății în întregul ei. Simbolurile sunt decodificate și transmit mesaje în funcție de valorile care orientează modul în care indivizii percep lumea. Persistența temporală a unor norme și instituții devine un factor ce poate conduce la interiorizarea valorilor care stau la baza acestor norme și instituții.

O altă dilemă, de această dată de natură metodologică, este legată de *nivelul de generalitate al studierii valorilor*. Opțiunile în acest sens pot varia de la a studia doar valorile asociate unui domeniu mai îngust – familie, religie, muncă, politică etc., până la a concentra atenția asupra unor orientări de valoare mai generale – modernitatea, individualismul, masculinitatea, universalismul¹⁰ etc. Există studii care se concentrează pe domenii și mai înguste (de exemplu valorile legate de diferențele de gen în îngrijirea copiilor), însă ele fac în mod necesar referință la valorile din domeniul sau domeniile mai largi care includ astfel de orientări de valoare: A discuta despre opțiunile care privesc împărțirea sarcinilor de îngrijire a copilului implică valori din sfera opțiunilor

---

¹⁰ Vezi secțiunea următoare pentru definirea masculinității (Hofstede), respectiv a universalismului (Schwartz).

care privesc orientarea creșterii copilului (preferința spre a învăța autonomia, respectarea autorității, spiritul de economie etc.), în ce privește egalitatea de gen sau viața de familie.

Rămâne prin urmare primordială doar întrebarea legată de focalizarea pe domenii precum familia, religia, politica etc. sau analiza globală a sistemelor de valori. Analizele contemporane îmbrățișează fie una, fie o alta dintre cele două abordări, însă în majoritatea cazurilor opțiunea respectivă este completată de recursul la elemente din abordarea alternativă, considerată nu concurentă, ci complementară. Spre exemplu, analizele dedicate religiozității nu tratează religia ca un domeniu complet izolat, ci în interdependență cu procesele și valorile din alte sfere ale vieții, ca și cu orientări de valoare mai generale, precum modernismul sau conformismul. Analizele plasate la un nivel mai general dezvoltă în general teorii mai cuprinzătoare ale valorilor, utilizând însă ca substanță procesele din domeniile mai înguste în care valorile pot acționa.

I.5. O definiție de lucru a valorilor

Sintetizând discuțiile prezentate până aici, se poate preciza o definiție de lucru pentru valori: *Valorile reprezintă concepții explicite sau implicite cu privire la ceea ce este dezirabil. Ele nu sunt direct observabile, implică elemente cognitive, evaluative și afective, sunt relativ stabile în timp, determină comportamente și atitudini, determină și sunt determinate de alte valori, sunt determinate și determină caracteristicile mediului social.*

II. STUDIUL CONTEMPORAN AL VALORILOR

Există trei seturi de teorii ale valorilor extrem de influente în literatura contemporană, toate trei optând pentru cercetarea valorilor la un nivel general, nu în domenii particulare. Toate trei presupun analiza cros-culturală a valorilor și caută dimensiuni valorice comune care să permită compararea culturilor indiferent de momentul istoric al comparației. Le voi descrie în continuare, precizând însă dintr-un bun început că cea mai interesantă din punct de vedere sociologic, dar și mai consistentă conceptual și empiric este cea a modernizării și postmodernizării. Celelalte două sunt teoria celor 5 dimensiuni ale culturii – propusă de Hofstede - și inventarul valorilor sociale - propus de Schwartz. Ambele sunt interesante prin perspectiva propusă, prin modul de structurare și simplificare a înțelegerii spațiului valorilor. De asemenea, ambele furnizează comparații la nivel național între culturi, permițând evaluarea modurilor de a gândi și a face din țări diferite. Teoriile modernizării și postmodernizării sunt însă mai atractive prin capacitatea lor explicativă și prin potențialul comparativ pe care îl includ.

Fiecare dintre cele trei seturi de teorii au stimulat interesul asupra valorilor, în ultimele decenii înregistrându-se o creștere progresivă a numărului cercetărilor și studiilor dedicate valorilor, în special a celor comparative. Una dintre lucrările care notează acest fapt, Ester ș.a. (2006) are drept titlu al secțiunii introductive sintagma „The Booming Business of Value Research”. O dovadă

în acest sens o reprezintă și impactul studiilor comparative realizate pe scară largă și în particular a celor dedicate valorilor (European, respectiv World, Values Survey), ilustrat prin frecvența citărilor (Tabelul 1).

Tabelul 1. Impactul social, respectiv academic, al unor cercetări comparative internaționale ce produc „large scale data sets”

	Număr de rezultate returnate de căutarea pe ...		observații
	Google	Google scholar	
World/European Values Survey – WVS/EVS	159.900	4.341	+++
European Social Survey - ESS	112.000	999	+++
International Social Survey Program - ISSP	26.900	968	+++
European Quality of Life Survey - EQLS	953	73	+
New Democracy Barometer - NDB	164	45	++
International Comparative Political Parties Project	191	26	
Eurobarometer	993.000	9.920	
Programme for International Student Assessment - PISA	373.000	2.890	++
International Adult Literacy Survey - IALS	103.000	2.280	
Trends in European Higher Education	84.100	12	+
Trends in International Mathematics and Science Study - TIMSS	55.000	777	+++
Gallup World Poll	30.200	6	+++

Notă: Căutarea pe Google a fost realizată după șiruri complete de caractere (i.e. am căutat după „European Values Survey”). Pentru unele din cercetările menționate în tabel, este probabil ca o căutare după acronimul cercetării (în cazul din exemplu: EVS) să furnizeze și alte rezultate suplimentare, așa cum arată ultima coloană din tabel, în care +++ indică așteptări de a obține de 3 ori mai multe rezultate adăugând și căutarea prin inițiale sau prin denumiri alternative ale cercetării în cauză, ++ înseamnă că este probabil ca numărul real de citări să fie de 2 ori mai mare etc.. Numărul de rezultate „Google” indică impactul cercetării la nivelul societății în ansamblu, iar cele „Google scholar” reprezintă o măsură a impactului relativ al cercetării respective în mediul academic.

Sunt câțiva factori importanți ce au determinat și catalizat interesul societăților contemporane pentru studiul valorilor: în primul rând societățile, în principal cele mai dezvoltate, parcurg un proces de schimbare către modernitatea reflexivă, în care normativismul tradițional, regăsit și în modernitatea timpurie, dispare, societățile nemaifiind explicate doar prin factori obiectivi, de natură economică sau ecologică (cum ar fi impactul climei), ci și prin tipul de cultură dezvoltat. Mai mult, indivizii devin mai toleranți și își axează toleranța pe înțelegerea mai bună a diferențelor care deopotrivă îi separă și îi unesc. Nu întâmplător interesul pentru studiul valorilor este mai ridicat în Europa de Vest decât în SUA, societate care este – așa cum o să vedem în secțiunea următoare – mai tradițională decât ar fi fost de așteptat, conform nivelului său de dezvoltare.

Globalizarea reprezintă un alt factor catalizator pentru studiile comparative asupra valorilor. Aceasta aduce cu sine nevoia comparării permanente cu ceilalți, identificarea diferențelor și similitudinilor. Nevoia de cunoaștere a alterității a devenit imperativă dată fiind și intensitatea contactelor cu culturi diferite, în special ca urmare a migrațiilor succesive Est-Vest și Sud-Nord înregistrate în ultima jumătate de secol. Asigurarea unei comunicări și a unui contact non-conflictual cu imigranții au presupus și presupun înțelegerea și acceptarea reciprocă a valorilor împărtășite de ceilalți.

Studiul comparativ al valorilor este stimulat în prezent și de posibilitatea de a realiza

comparații cantitative rapide între societăți. Dezvoltarea tehnologiei de calcul permite astăzi realizarea de „large scale data bases”, baze de date de dimensiuni mari, incluzând răspunsuri oferite de eșantioane mari, reprezentative pentru colectivități provenite din numeroase țări, la un număr mare de întrebări care permit măsurarea directă a opiniilor și a atitudinilor. Pe baza acestora, prin mijloacele specifice amintite anterior (analiză factorială, LCA, SEM, MDS etc.) pot fi măsurate și comparate orientările valorice.

În fine, aplicațiile imediate din marketing – axate pe studierea preferințelor consumatorilor - și din sociologia organizațiilor – axate pe creșterea productivității muncii, ambele legate de confortul și implicit de preferințele și stilul de viață al angajaților, au stimulat și ele dezvoltarea unor teorii consistente asupra formării și evoluției valorilor. Una dintre cele trei abordări pe care le prezint mai jos este originată de altfel în studiul empiric al valorilor angajaților unei mari corporații, IBM, cea care a comandat și finanțat cercetările inițiale ale lui Hofstede.

II.1. Hofstede și dimensiunile culturii

Olandezul Geert Hofstede reprezintă una dintre personalitățile deosebit de interesante ale științei contemporane. Format ca inginer, ulterior doctor în științe sociale, Hofstede a devenit interesat în studiul comparativ al culturilor, preocupările sale găsindu-și expresia inițială în studii asupra valorilor angajaților IBM. Hofstede a observat că, indiferent de caracteristicile indivizilor analizați, unele pattern-uri valorice tind să se reproducă similar în funcție de naționalitate. De aici ideea de a studia comparativ mai degrabă culturi decât indivizi. În centrul culturii, ca factor definitoriu, Hofstede (1980, 2000 etc.) plasează valorile. El identifică cinci orientări de valoare universale, care pot fi studiate în orice societate și își propune să caracterizeze global fiecare țară (pentru Hofstede, națiunile sunt entități supreme, omogene din punct de vedere valoric) în funcție de poziționarea pe cele cinci dimensiuni identificate. Pentru aceasta, răspunsurile unui scurt chestionar¹¹ aplicat angajaților IBM din diferite țări sunt agregate în funcție de naționalitatea respondenților. Analiza factorială a indicilor rezultați îi permite lui Hofstede să identifice inițial patru dimensiuni valorice, iar mai apoi (2001) o a cincia, în jurul cărora cercetătorul olandez dezvoltă propria teorie a valorilor. Hofstede găsește că descrierea și analiza valorilor la nivel agregat este mai adecvată decât studiul lor la nivel individual, fundamentându-și asumția pe faptul că, în condițiile unei lumi supuse globalizării, trăsăturile culturale ale societăților continuă să determine în mare măsură orientările valorice ale indivizilor.

Prima dimensiune valorică, *Power Distance*¹², constituie o măsură a reprezentărilor despre inegalitate din societatea de origine a respondenților. Practic, dimensiunea respectivă este una polară, având la extrema inferioară orientarea valorică spre egalitate, iar la cea superioară orientarea către inegalitate. Culturile cu o „distanța față de putere” mică sunt caracterizate de nevoia unei legitimări continue a puterii – aceasta nu este legitimă per se, doar prin faptul că deținătorii ei sunt investiți cu putere, ci este nevoie de discuția continuă a bazelor morale și/sau legale ale acțiunilor

---

¹¹ Disponibil online la <http://feweb.uvt.nl/center/hofstede/english.html>.

¹² Prefer să menționez denumirile în limba engleză ale celor cinci dimensiuni ale lui Hofstede, traduceri posibile în limba română constând fie în etichete mai lungi, fie în sintagme mai puțin intuitive.

puterii. În astfel de societăți, părinții tind să trateze copiii ca fiindu-le egali; bătrânii nu sunt considerați a priori superiori celor mai tineri; educația este centrată pe elev/student, nu pe profesor; organizațiile sunt dezvoltate mai degrabă pe orizontală decât ierarhic; guvernarea se realizează democratic, nu autocratic; inegalitatea veniturilor este mai degrabă redusă; corupția este un fenomen rar; etc.

A doua dimensiune identificată de Hofstede, *Uncertainty avoidance*, implică orientarea indivizilor către asumarea și acceptarea riscurilor sau către evitarea lor, însă se referă mai degrabă la măsura în care incertitudinea constituie o sursă de presiune asupra vieții de zi cu zi. Societățile care înregistrează scoruri ridicate pe această dimensiune prezintă o toleranță redusă la incertitudine, reacționează mai emoțional, sunt normative. În contrast, în societăți care acceptă incertitudinea ca parte a vieții de zi cu zi, indivizii sunt mai toleranți, mai permeabili la opinii diferite de ale lor, dezvoltă reguli formale (consacrate în coduri juridice mai restrânse) mai puține și mai flexibile. Familia extinsă este elementul central al societăților colectiviste, în timp ce diversitatea relațiilor, având în centrul lor individul, este tipică individualismului.

A treia dimensiune, *Individualism versus Collectivism*, opune orientarea centrată pe individ celei centrate pe colectivitate. În societățile individualiste, fiecare este responsabil pentru propria sa bunăstare. În societățile colectiviste, accentul cade pe integrarea în grup, pe definirea și tratarea indivizilor în funcție de grupul de apartenență, nu de propria individualitate, educația înseamnă a învăța cum să faci lucruri (în contrast, în societățile individualiste, scopul educației este acela de a învăța cum să înveți, dezvoltând abilitatea de adaptare la o varietate mai mare de situații neprevăzute).

A patra dimensiune, *Masculinity versus Femininity*, implică orientarea valorică către egalitatea, respectiv inegalitatea de gen. În societățile „masculine”, bărbații și femeile performează roluri diferite, deopotrivă în ce privește educarea copiilor (tații au în sarcină faptele, iar mamele – sentimentele, emoțiile), în prezența pe piața muncii (bărbații dețin rolurile dominante, modelul cultural impunându-le să lucreze, în timp ce femeile pot avea o carieră, însă recunoașterea socială nu este condiționată de acest lucru), în viața politică. Cei puternici fizic sunt admirați în societățile masculine, în timp ce, în cele feminine, cei slabi sunt evaluați similar cu cei puternici. În societățile masculine religia este centrată pe Zei și faptele lor, în timp ce în cele feminine în centrul doctrinelor religioase stau ființele umane. Sexualitatea îmbracă și ea forme diferite. La un capăt al axei polare, în societățile masculine, atitudinile moraliste despre sexualitate sunt prevalente, iar în ce privește sexul accentul cade pe „performanță”¹³. În societățile feminine, sexualitatea este eliberată de conținutul moral, devenind un lucru obișnuit, iar atitudinile din această sferă sunt tolerante fata de diversitate.

Long Term versus Short Term Orientation, aduce în prim plan distincția între a aștepta gratificații și a proiecta acțiuni pe termen lung, respectiv pe termen scurt, imediate. Societățile orientate pe termen scurt sunt centrate pe toleranță și respect, împărtășesc valori și atitudini care specifică o demarcație clară, normativă între bine și rău, tradițiile sunt sacrosante, acțiunile sunt inițiate ad-hoc, neplanificat. La polul opus, în societățile orientate pe termen lung, copiii trebuie să învețe spiritul de economie, binele și răul sunt definite circumstanțial, de la caz la caz, tradițiile sunt

---

¹³ “Sex is a way of performing” (Hofstede, 2002).

și ele adaptabile, acțiunile sunt mai degrabă parte a unor mixuri acționale complexe, presupunând planificare.

Tabelul 2. Poziția unor societăți în funcție de cele cinci dimensiuni culturale propuse de Hofstede

	Power Distance Index	Individualism	Masculinity	Uncertainty Avoidance Index	Long-Term Orientation
Australia	36	90	61	51	31
Austria	11	55	79	70	
Belgia	65	75	54	94	
Bulgaria *	70	30	40	85	
Cehia *	57	58	57	74	13
Finlanda	33	63	26	59	
Franța	68	71	43	86	
Germania	35	67	66	65	31
Grecia	60	35	57	112	
Ungaria *	46	80	88	82	50
India	77	48	56	40	61
Italia	50	76	70	75	
Olanda	38	80	14	53	44
Polonia*	68	60	64	93	32
Portugalia	63	27	31	104	
România *	90	30	42	90	
Spania	57	51	42	86	
Suedia	31	71	5	29	33
Turcia	66	37	45	85	
Marea Britanie	35	89	66	35	25
Statele Unite	40	91	62	46	29

* Valori estimate de către Hofstede (nu sunt derivate din date empirice colectate în acest scop). Fiecare indice variază de la 1 la 120.

Tabelul 2 prezintă rezultatele raportate de Hofstede (2001) pentru câteva dintre cele 70 de societăți investigate direct sau prin studierea unor articole și date statistice despre ele. Din păcate, între societățile analizate, nu regăsim nici o țară europeană din fostul bloc comunist. Estimările pentru România indică o acceptare accentuată a ierarhiilor sociale, chiar peste nivelul unor țări precum India, o predispoziție relativ scăzută la risc, o tendință mai degrabă către feminitate decât către masculinitate, un nivel destul de ridicat de colectivism.

Hofstede și-a derivat teoria într-un mod neobișnuit, oarecum în afara rigorilor științifice contemporane. El a preferat studiul empiric al rezultatelor unor cercetări realizate pe grupuri specifice (în principal angajați ai IBM, chestionați în anii 60-70, dar și studenți), în momente de timp diferite. Rezultatele au servit pentru fundamentarea construcției celor cinci dimensiuni. Polaritățile observate pe cele cinci dimensiuni ar putea fi susținute teoretic prin elemente ale teoriilor modernizării culturale, însă acestea resping în mod explicit ipoteza stabilității valorilor în timp, fiind prin esența lor teorii despre schimbare socială.

Stabilitatea în timp a valorilor (valorile nu se modifică în timp, fiind un dat cultural intrinsec) este însă una dintre cele două asumptii fundamentale pe care se bazează, metodologic, validarea dimensiunilor propuse de Hofstede. El consideră că instituțiile, ca produse ale sistemelor de valori dominante, contribuie la stabilitatea valorilor și a culturilor. Sistemele valori-cultură-instituții tind a se autoregla la un anumit nivel de echilibru (2001: 34). Eventualele schimbări vin în

principal din afara societăților, fiind catalizate de comerț, cuceriri, dominare politică sau economică, inovare tehnologică. Progresul tehnologic, acceptă Hofstede, se poate petrece și în interiorul culturii, fiind dependent de deschiderea la inovare a culturii respective. O societate deja deschisă către inovare tehnologică va fi în mică măsură afectată de aceasta. De aici stabilitatea invocată a culturii și valorilor naționale, cel puțin în cazul societăților vestice. În plus, „în prezent produsele descoperirilor științifice (incluzând aici și mass-media) reprezintă principala forță a schimbării culturale”. Rezultă că pentru majoritatea societăților schimbarea poate veni doar din exteriorul țării, ceea ce o face să se producă cu dificultate, susținând din nou stabilitatea valorilor și a culturii naționale.

Cea de-a doua asumție a lui Hofstede constă în postularea relativei omogenități a societăților, astfel încât cultura poate fi echivalată cu națiunea, iar rezultatele analizei pe orice grup din interiorul națiunii oferă în linii mari aceeași imagine despre cultura societății respective. Critica celor două ipoteze și a modului de validare internă și externă a datelor reprezintă principalele rețineri formulate în literatură față de teoria lui Hofstede (vezi și McSweeney, 2002).

II.2. Schwartz și inventarul valorilor

Ca și Hofstede, Shalom Schwartz, psiho-sociolog izraelian, este interesat mai degrabă de inventarierea valorilor decât de a oferi explicații privind formarea și schimbarea valorilor. Demersul său este însă unul diferit: Schwartz dezvoltă un inventar teoretic al principalelor constructe valorice față de care toți indivizii din toate societățile au o orientare specifică. Ca și Hofstede, Schwartz oscilează în a stabili aceste orientări de valoare, numărul lor inițial fiind în versiunile inițiale 11, iar mai apoi devenind doar 10 și anume¹⁴:

Puterea: orientarea spre a deține un prestigiu social înalt, spre a deține controlul asupra celorlalți oameni și resurse;

Realizarea: Orientarea spre a obține succesul personal prin demonstrarea de competențe și merite în conformitate cu standardele sociale existente. Atingerea de obiective cât mai înalte, mai rar atinse alții, este considerată a fi mai valoroasă.

Hedonismul: orientarea către a obține gratificații și satisfacții ținând de plăcerea personală.

Stimularea: similară hedonismului, însă orientată explicit spre derivarea de gratificații și plăcere din lucruri noi, extrem de dificile. Cei puternic orientați în această direcție vor fi, de exemplu, mai motivați de practicarea unui sport extrem sau de consumul unei cine exotice decât de o vacanță la Marea Neagră sau de consumul unei ciocolate fine.

Auto-direcționarea: orientarea spre a fi independent, spre a avea controlul asupra propriei vieți, spre a cunoaște, crea, inova, explora.

Universalismul: orientarea spre toleranță, înțelegere, armonie cu alți membri ai societății și cu natura.

---

¹⁴ Am preferat în cazul lui Schwartz să ofer versiunea în limba română a denumirii celor 10 dimensiuni (*power, achievement, hedonism, stimulation, self-direction, universalism, benevolence, tradition, conformity, security*). Cea de-a 11-a, era inclusă doar în dezvoltările mai timpurii (Schwartz, 1992), era etichetată drept *spirituality* (spiritualitate).

Benevolența: preocupare pentru bunăstarea altora, mergând până la orientarea către filantropie, ajutorarea necondiționată a tuturor semenilor.

Tradiționalismul: orientare către respectarea a normelor și valorilor existente, repetarea lucrurilor mergând pe „căi bătute”, conservatorism, respingerea schimbării.

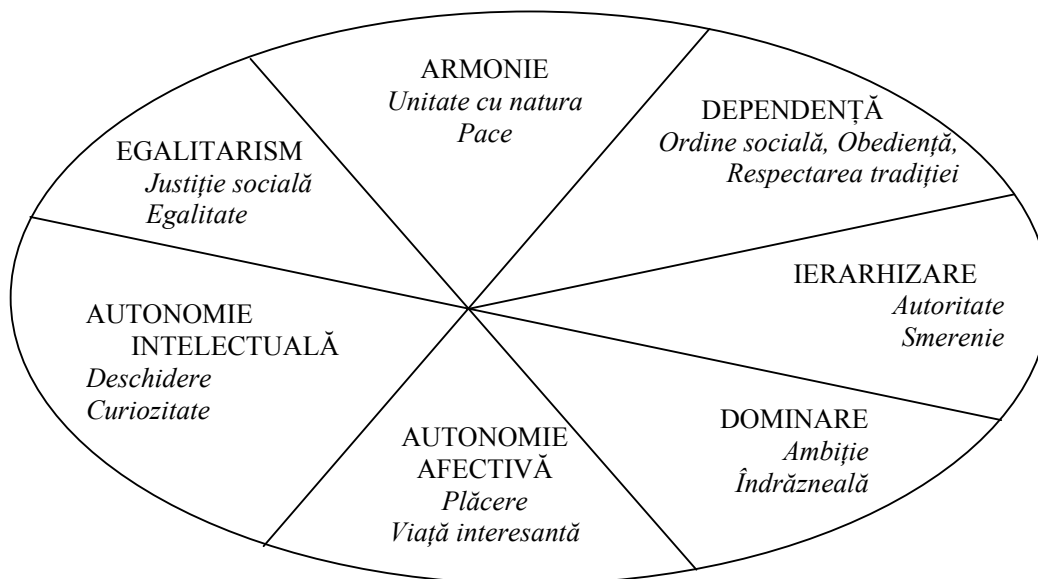
Conformismul: orientare către respectarea unor reguli, structuri și ierarhii clare, obediență.

Securitatea: orientarea către stabilitate, siguranță, armonie a propriei persoane, relațiilor în care este implicată, a societăți în ansamblul ei, către confortul oferit de existența unor forțe care să protejeze această siguranță.

Schwartz definește cele 10 valori drept universale și exhaustive (Schwartz, 1992, 1994a, 1994b). Apoi observă că ele se grupează pe două axe polare, având la cele două extreme ceea ce psiho-sociologul izraelit numește „orientări de valoare de ordin înalt”. Prima axă opune *deschiderea la schimbare* (explicând auto-direcționarea, stimularea și o parte din hedonism) și *conservatorismul* (care grupează tradiționalismul, securitatea și conformismul). Cea de-a doua axă contrastează *auto-realizarea* (puterea, realizarea și o parte din hedonism) și *preocuparea pentru ceilalți*¹⁵ (universalismul și benevolența).

Validitatea și completitudinea „inventarului valorilor” este testată empiric de Schwartz și de colaboratorii săi prin elaborarea și aplicarea unui chestionar unor eșantioane de disponibilitate însumând câteva zeci de mii de respondenți din 40 de societăți, în principal studenți, elevi și profesori. Schwartz raportează în numeroase articole¹⁶ asupra reproductibilității celor 10 orientării de valoare și a grupării lor pe cele două axe.

Figura 4. Structura prototipică a dimensiunilor culturii (cf. Schwartz, 2004)

Ca și Hofstede, Schwartz este însă mai degrabă interesat de modul de agregare a valorilor la

¹⁵ *Self-transcendence*.

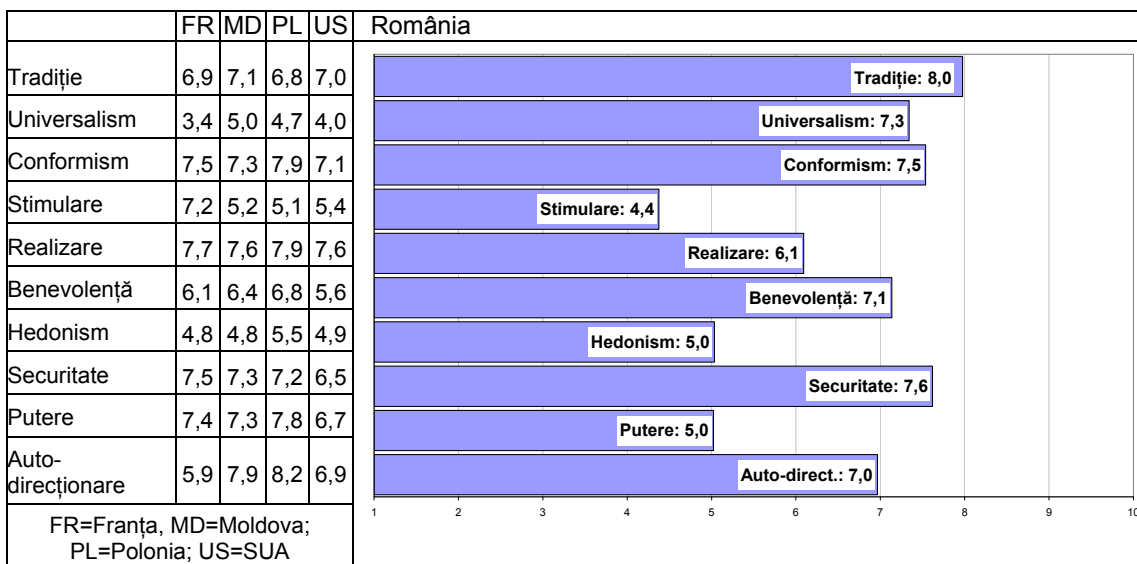
¹⁶ O listă utilă a acestora poate fi regăsită în Wikipedia: <http://en.wikipedia.org/wiki/Shalom_H._Schwartz>.

nivel societal. În acest scop, el derivă 7 dimensiuni valorice pe care le consideră prototipice pentru cultură. Cele șapte dimensiuni sunt derivate în principal empiric, însă au și un suport teoretic relativ consistent: Schwartz pornește de la inventarierea dilemelor esențiale cu care se confruntă orice societate¹⁷. El identifică trei astfel de întrebări, universal valabile, indiferent de societate: 1. relația dintre persoană și grup, caracterizată mai ales în termeni de *autonomie*; 2. modul de garantare a responsabilității individuale față de funcționarea societății (cu răspunsuri ce polarizează *egalitatea* și, respectiv, persistența *ierarhiilor* ce definesc rolurile fiecărui individ); 3. relația dintre individ și mediul social și natural (opunând ca soluții polare *armonia* și, respectiv, *dominarea* mediului înconjurător).

Inventarul valoric al lui Schwartz este unul relativ complicat. Includerea celor 10 dimensiuni ale valorilor individuale, grupate pe două axe definite polar, iar apoi, la nivel agregat, în șapte dimensiuni este una care poate genera confuzie, mai ales că dimensiunile individuale și cele societale se suprapun în bună măsură conceptual. Schwartz nu reușește să răspundă satisfăcător întrebării privind nevoia de diferențiere între nivele: de ce societățile și, respectiv, indivizii nu pot fi comparați pornind de la un cadru de referință comun, folosind aceleași dimensiuni?

Pe de altă parte, dimensiunile lui Schwartz și cele propuse de Hofstede nu se suprapun decât în mică măsură (Schwartz, 2004). De asemenea, ele nu se suprapun decât parțial cu cele două dimensiuni propuse de Inglehart (Peterson, 2004) și discutate în secțiunea următoare. De aici nevoia de a analiza toate cele trei abordări și tendința contemporană spre integrarea lor într-o explicație coerentă, chiar dacă multi-paradigmatică.

Figura 5. Valori medii pentru România ale indicilor celor 10 orientări valorice propuse de Schwartz

Sursa datelor: calcule proprii pe baza WVS 2005. Fiecare indice variază de la 1 la 10.

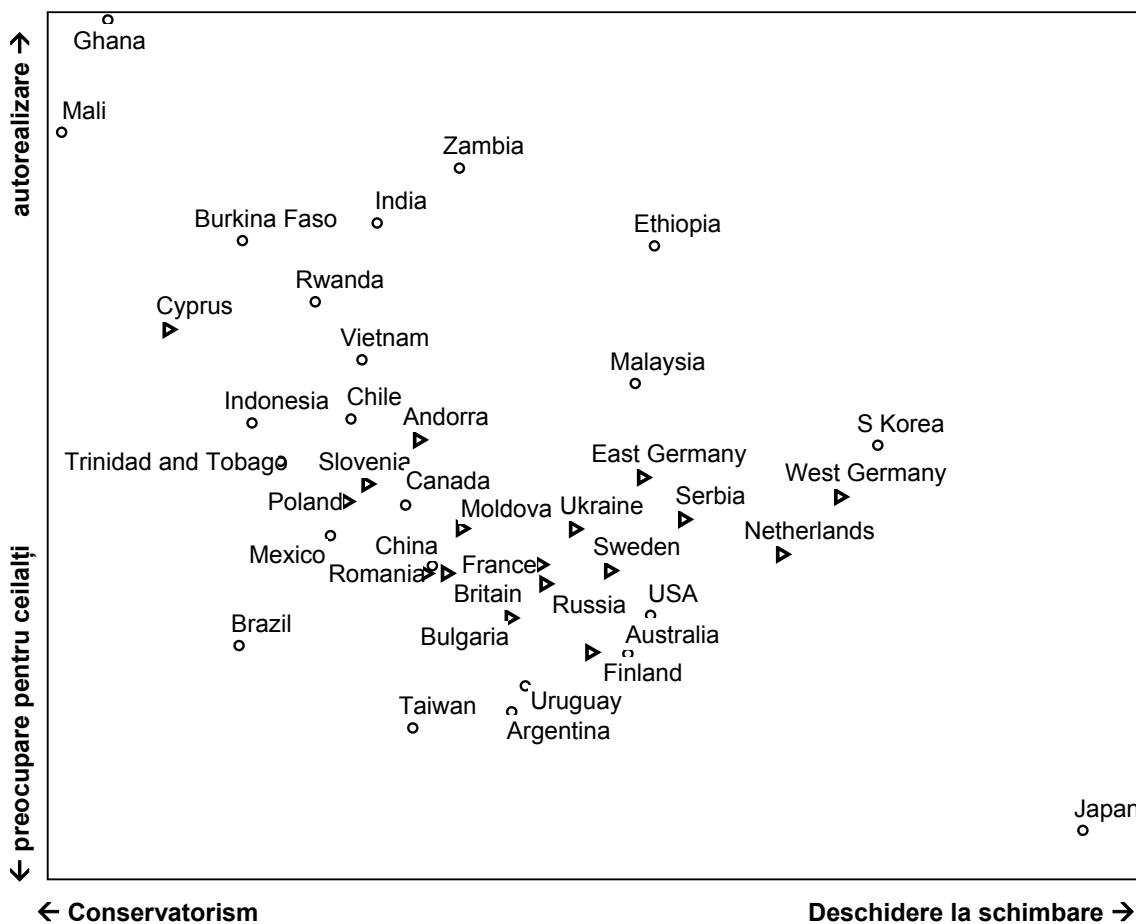
Mult timp, una dintre rezervele formulate la adresa abordării lui Schwartz a fost testarea dimensiunilor propuse doar la nivelul unor populații specifice, precum cea a studenților sau cea a cadrelor didactice. Dificultatea majoră pentru inventarierea valorilor pe eșantioane reprezentative la nivel național rezida în complexitatea chestionarului propus de Schwartz. O versiune scurtă a

¹⁷ “the critical issues that confront all societies” (Schwartz, 2004: 45).

acestui includea 45 de itemi (Schwartz, 2004). O simplificare a acestuia a permis includerea în valul 2003 al ESS, Alice Ramos (2006) certificând validitatea metodei. O versiunea și mai redusă, consistând din doar 10 itemi, avea să fie inclusă și în valul 2005 al World Values Survey. Fiind singura disponibilă și pentru România, este cea aleasă pentru exemplificările din Figura 5.

Fiecare dintre cei zece itemi corespunde uneia dintre cele zece orientări de valoare identificate la nivel individual, oferind astfel o măsură slabă a poziționării indivizilor pe fiecare dimensiune în parte. În cazul României, valorile cele mai puternice se dovedesc a fi tradiționalismul, orientarea către securitate, conformismul și universalismul. Românii, în medie, se dovedesc a fi între cei mai tradiționaliști și mai conformiști europeni, alături de moldoveni, polonezi, bulgari și ruși¹⁸, față de care nu diferă semnificativ din acest punct de vedere. De altfel, între cele 40 de societăți analizate în Figura 6, doar câteva țări africane prezintă nivele similare de tradiționalism cu grupul țărilor ex-comuniste europene. La polul opus, în ce privește hedonismul și stimularea, acestea cunosc în România aceleași valori scăzute ca în Polonia, Moldova sau Bulgaria.

Figura 6. Distribuția culturilor conform orientărilor de valoare de nivel înalt (Schwartz) în 2005

Sursa datelor: calcule proprii pe baza WVS2005. Poziția fiecărei țări în parte nu este una absolută, ci *relativă* la ansamblul celorlalte țări (exemplu: Mali nu este neapărat *extrem de* conservatoare, ci este *mai* conservatoare decât celelalte țări analizate).

¹⁸ Țările europene incluse în valul 2005 al WVS care au aplicat pachetul de itemi Schwartz sunt: Franța, Marea Britanie, Germania, Olanda, Suedia, Finlanda, Polonia, România, Bulgaria, Moldova, Slovenia, Ucraina, Rusia, Serbia, Cipru și Andora.

Pe ansamblu, harta valorilor de ordin înalt, relevă diferențe între culturi care se suprapun în linii mari peste hărțile geografice. România, spre exemplu, se plasează în apropierea altor țări europene, între „vecinii” cei mai apropiați aflându-se mai ales țări foste comuniste, dar și Marea Britanie. Există totuși și multe inadvertențe, vecinătatea geografică și istoria culturală comună lăsând loc multor apropieri dificil de explicat (precum cea dintre Marea Britanie și România, care în Figura 6 sunt mai apropiate decât, spre exemplu, Marea Britanie și Franța). Ce e drept, chestionarul folosit reprezintă o versiune ultra-simplificată a inventarului valoric propus de Schwartz, făcând imposibile agregările pe cele șapte dimensiuni prototipice. Pe de altă parte însă, consistența valorilor și gruparea lor în orientări de valoare de ordin mai înalt ar fi trebuit să asigure o coerență ridicată a rezultatelor.

II.3. Teorii ale modernizării și postmodernizării

Teoriile postmodernizării reprezintă cele mai influente construcții contemporane din sfera analizei valorilor. Ele sunt derivate în mod direct din teoriile modernizării culturale. Acestea aduc în prim plan schimbarea culturală de la tradiționalism la modernitate și sunt discutate pe larg în capitolul dedicat modernizării inclus în acest volum. Această secțiunea notează doar câteva dintre principalele schimbări valorice asociate modernizării, insistând apoi pe analizele cros-culturale ale postmodernității valorice.

În linii mari, din punct de vedere al valorilor, pentru clasici ai teoriilor modernizării precum Weber, Parsons sau Inkeles, există două tipuri de societăți: cele pre-moderne și cele moderne.

În societățile tradiționale, pre-moderne, predomină orientări valorice către un model universal al omului, în care toți au aceleași nevoi, indivizii sunt identici, societățile sunt organizate ierarhic, adevărul este unul singur și nu poate fi contestat, șefii au întotdeauna dreptate, religia oferă o explicație completă asupra lumii, iar ierarhiile au în fruntea lor clerici sau zeități, inovarea de moduri noi de a fi și de a face este practic prohibită.

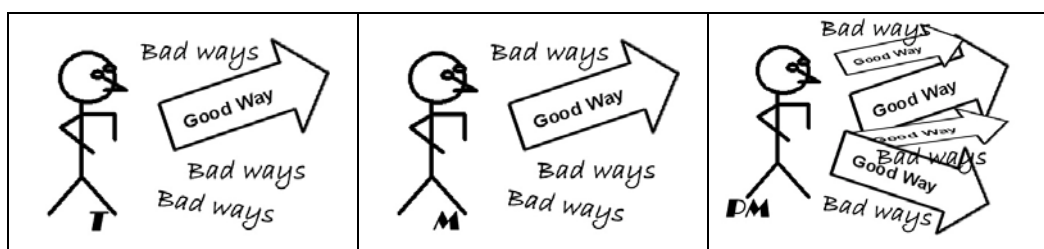
Modernitatea presupune raționalizare, încrederea ridicată în puterea explicativă a științei fiind însoțită de secularizare, deschidere la schimbare și la nou, asumarea mai ridicată a riscului, planificarea acțiunilor pe termen mediu și lung. Modelul normativ al ființei umane, caracterizată de nevoi și aspirații cvasi-identice, continuă să fie predominant în orientările de valoare. Inegalitățile dintre femei și bărbați persistă, însă ele se manifestă în principal în sfera relațiilor domestice, mai puțin pe piața muncii.

Începând cu a doua jumătate a anilor 1960, științele sociale au notat procese de schimbare a modernității vestice în ceva nou, ce avea să fie numit mai apoi postindustrialism, postmodernitate, modernitate târzie, modernitate reflexivă, societate a riscului, societate postmaterială etc. (Giddens, 1990, 1991; Inglehart, 1971, 1990, 1997, 2005; Beck, 1992, 1994; Bell, 1976; Vlăsceanu, 2007; Voicu, 2005 etc.). În noua societate, orientările de valoare suferă noi modificări importante: normativismul este înlocuit de toleranță, de acceptarea diferențelor, de cunoașterea și înțelegerea celorlalți. Adevărul nu mai este unic, ci lasă loc unei multitudini de căi diferite care sunt acceptate drept legitime. Există o orientare explicită spre a fi critic, spre a chestiona orice, această

reflexivitate fiind parte a unui proces de schimbare permanentă a modului de a defini ceea ce este important pentru indivizi și societate, relativizând scopurile fiecărei acțiuni și a existenței umane în sine. Știința își menține imaginea pozitivă, însă efectele sale sunt chestionate, percepția lor ca noi riscuri sociale și orientările ecologiste devenind părți comune ale orientărilor de valoare predominante. Ierarhiile își pierd aproape complet însemnătatea, lăsând locul unei orientări explicite către egalitate. Secularizarea își urmează cursul, religiozitatea tradițională scăzând. Apar însă „religii à la carte”, care adună eclectic elemente de credință religioasă, combinând spre exemplu elemente din explicația religioasă creștină, budistă, șamanică și pre-creștină. Ele apar însă preponderent ca și elemente complementare orientării spre încrederea în explicația științifică asupra mediului înconjurător. În fine, orientările postmoderne includ între elementele lor esențiale hedonismul, auto-exprimarea, auto-realizarea și prețuirea cunoașterii.

Există și un alt filon postmodernist al studiului valorilor, care imaginează societățile și culturile drept fluide, instabile, în continuă mișcare, în timp ce valorile nu derivă în mod necesar din socializare ci sunt caracteristice indivizilor. Această perspectivă este însă specifică mai ales filosofiei, fiind mai puțin prezentă în sociologie, și practic deloc supusă validării empirice.

Figura 7. Normativism și alegeri potențiale în

Teoriile modernității¹⁹ aduc în prim plan trei dimensiuni majore ale spațiului valoric: tradiționalismul, modernitatea și post-modernitatea. Față de teoriile lui Hofstede și Schwartz, există însă un corp conceptual important care explică schimbarea valorilor. Weber, Parsons, Inkeles, McLelland etc. observaseră dinamica comună a schimbărilor din economie, societate și a orientărilor de valoare. Modernizarea presupune nu doar schimbarea valorilor, ci un proces profund de schimbare al întregii societăți, care presupune industrializare, urbanizare, creșterea confortului locuințelor, diminuarea rolului familiei extinse, organizarea fordistă a muncii etc. Similar, modernitatea târzie presupune predominanța sectorului serviciilor, diminuarea importanței și ponderii muncii în bugetul de timp al indivizilor, participare civică ce prevalează celei politice, comunicarea globală instantanee etc. De aici, dezvoltarea unui corp explicativ ce presupune fie determinarea schimbării valorilor prin schimbarea condițiilor economice (Rostow, Bell, Inglehart), fie o cauzalitate ce merge dinspre valori și cultură către economie (Weber, McClelland).

În prezent, cea mai influentă teorie a schimbării valorice este cea propusă de *Ronald Inglehart* pentru a explica proliferarea orientărilor valorice către postmaterialism – văzută ca valoare centrală a postmodernității. Inglehart, politolog american, își bazează explicația pe două asumptii majore, direct relaționate cu piramida trebuințelor a lui Maslow: *Ipoteza rarității*

¹⁹ Teoriile modernității, fiind teorii ale schimbării, sunt deopotrivă teorii ale modernizării. Folosesc termenii „teorii ale modernizării” și „teorii ale modernității”, tocmai pentru a sublinia acest lucru.

stipulează faptul că preferințele indivizilor reflectă mediul socio-economic în care aceștia trăiesc. Cu alte cuvinte, cei care trăiesc în societăți ale abundenței, vor fi mai puțin preocupați de satisfacerea trebuințelor de nivel inferior, fiind direcționați mai degrabă către auto-realizare și auto-exprimare. Orientările lor valorice vor fi prin urmare de tip postmaterialist. *Ipoteza socializării* asumă faptul că orientările de valoare vor depinde pregnant de condițiile de viață pe care indivizii le experimentează în perioada copilăriei și adolescenței. De aici importante diferențe inter-generaționale, determinate de nivelul de bunăstare experimentat în perioada pre-adultă.

Inglehart (1971) avea să prognozeze o „*revoluție tăcută*”²⁰ a schimbării orientărilor de valoare dinspre materialism către postmaterialism. Inglehart era preocupat în principal de implicațiile din sfera politică a schimbărilor valorice. Orientarea mai redusă către valori postmaterialiste în locul celor materialiste urma a se reflecta în suport mai ridicat pentru ideile de stânga, în participare politică mai redusă, interes mai mare pentru participarea civică, preocupări ecologice etc.

Analiza comparativă a datelor EVS/WVS (Caseta 2), avea să permită testarea predicției în cauză. Mai mult, analiza orientărilor de valoare din sfere diferite, precum munca, politica, viața de familie, educarea copiilor, ecologia, religia etc., avea să releve doi factori importanți ce le determină. Primul opune orientarea către valori tradiționale celei către valori rațional-seculare, suprapunându-se opoziției în linii mari tradițional-modern. Cel de-al doilea factor contrastează orientarea valorică către asigurarea supraviețuirii și preferința pentru auto-exprimare. Inglehart nu a etichetat niciodată explicit cele două dimensiuni ca definind modernizarea, respectiv postmodernizarea. Prin conținutul lor însă, ele pot fi considerate ca specifice celor două procese.

Caseta 2. European Values Survey (EVS) și World Values Survey (WVS)

Nevoia de testare a teoriilor modernizării și postmodernizării culturale conduce la începutul anilor 80 la culegerea datelor din primul val al European Values Survey (EVS). Sondajul, realizat în 1981 în câteva țări vest europene și extins în anii imediat următori în alte țări dezvoltate precum SUA, Canada și Japonia, își propunea să ofere o bază de comparație între societățile vestice și să monitorizeze schimbările valorilor, în principal a celor din sfera religiozității. Un al doilea val avea să includă (în 1990-1993) și țările est-europene fiind extins în alte societăți din lume sub numele World Values Survey (WVS). WVS avea să fie repetat mai întâi în 1995-1997, iar apoi, împreună cu EVS, în 1999-2001, când sunt investigate un număr record de societăți (81 de țări, incluzând aproximativ 85% din populația Terrei). În prezent există două echipe diferite ce gestionează cele două sondaje ale valorilor, însă ele dezvoltă un corp conceptual comun și o bună parte din membri echipelor participă în ambele rețele de cercetare. Chestionarele folosite sunt în proporție de aproape 90% identice. Ele se modifică de la un val la altul, însă mențin neschimbat un nucleu de întrebări ce permite analiza dinamicii în timp a orientărilor valorice, începând cu 1981 și până în prezent. WVS a cunoscut un val nou în 2005-2007 (până în septembrie 2007, colectarea și includerea datelor într-o bază de date comună era finalizată pentru 43 de societăți). EVS a programat un nou val pentru 2008-2009.

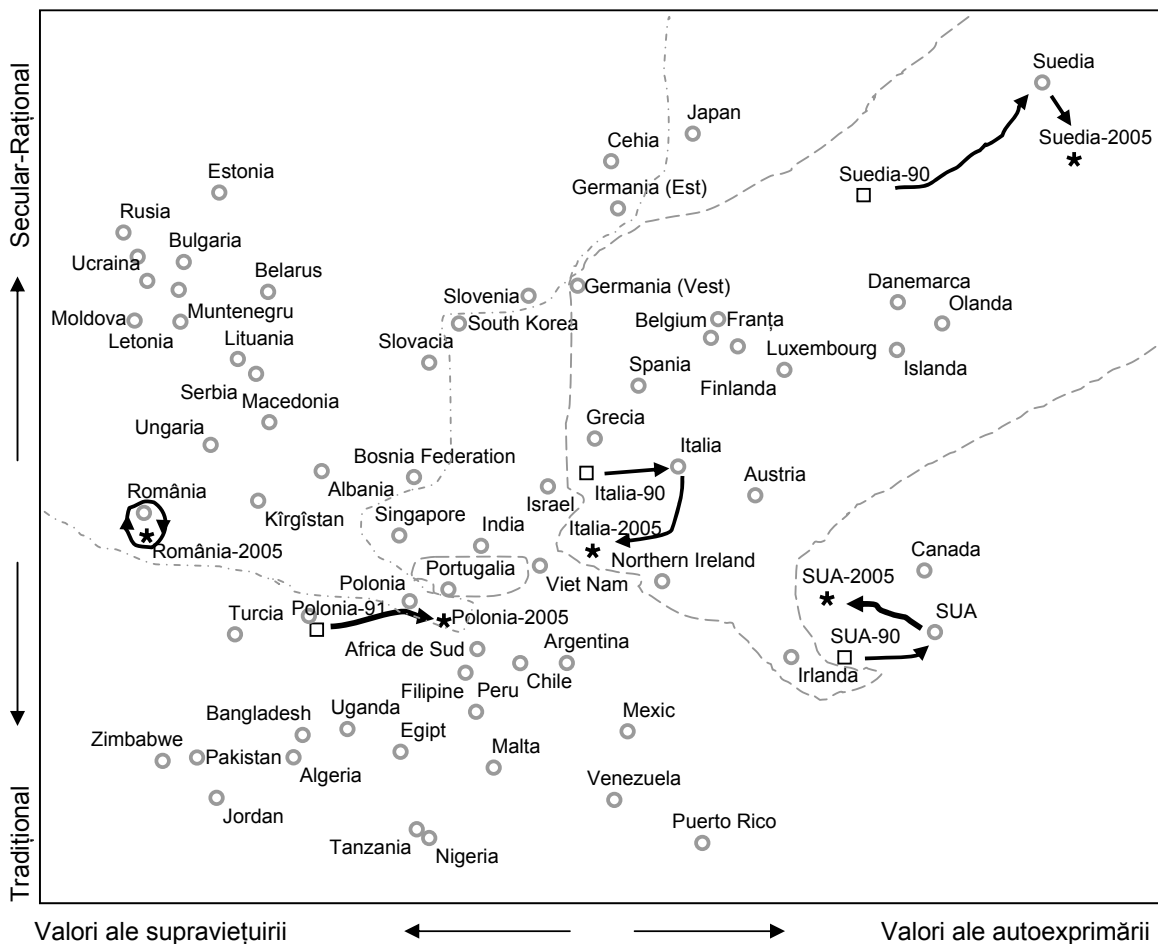
Sondajele valorilor au permis acumularea în ultimii 25 de ani a unui set important de date ce permite evaluarea modificărilor din societățile contemporane. Societățile vestice cunosc în această perioadă un proces pronunțat de renunțare la valorile tradiționale, de creștere a orientărilor de tip secular-rațional, dar și de creștere a orientărilor către autorealizare. Același lucru se petrece, în general, și cu restul țărilor investigate, acoperind ca varietate toate societățile contemporane. Practic

²⁰ *Silent revolution.*

avem de a face cu un fenomen universal, petrecut pe fundalul progresului științific ce a determinat o bunăstare în creștere, chiar și în țările cele mai sărace ale globului.

Pe de altă parte, țările ce au cunoscut recesiuni economice severe în anii 1990, precum societățile foste comuniste sau Finlanda, au experimentat și întoarceri către valori tradiționale. Aceasta reprezintă efectul experimentării unor perioade în care calitatea vieții la nivelul ansamblului societății scade (Inglehart, Baker, 2000).

Figura 8. Harta culturală a lumii în jurul anului 2000, conform celor două dimensiuni ale lui Inglehart

Sursa datelor: EVS/WVS 1999-2001, respectiv valorile 1990-1993 și 2005-2006 pentru câteva țări (România, Polonia, Italia, Suedia, SUA) pentru care figura prezintă și modificările între 1990 și 2005. Liniile îngroșate, cu săgeți, indică sensul schimbărilor din societățile respective. Poziționarea fiecărei țări pe cele două axe trebuie interpretată într-un mod relativ, nu absolut (de exemplu: Suedia este mai modernă decât SUA, însă nu este în mod necesar complet modernizată). Liniile gri, punctate, marchează poziția Europei de Est, respectiv a Europei de Vest.

Inglehart (1997, 2005) este la originea unei „hărți culturale a lumii” care indică poziția țărilor analizate în Worlds Values Survey într-un sistem având două coordonate date de mediile orientărilor valorice pe cele două dimensiuni ale spațiului valorilor: tradiționalism vs. secular-rațional, respectiv, valori ale supraviețuirii vs. auto-exprimare. Figura 8 adaptează această hartă realizată pentru anul 2000, incluzând și dinamica valorilor din câteva societăți: România, Italia, Polonia, SUA, Suedia. Datele pentru România indică absența schimbărilor între 1999 și 2005, asemănarea societății cu alte țări est-europene, dar și distanța față de Europa de Vest. Datele culese în 1993 nu permit evaluarea poziției exacte a României la începutul perioadei analizate, însă alte

studii (Voicu & Voicu, 2007), folosind același set de date, indică diferențe nesemnificative ale mediei tradiționalismului din țara noastră în 1993 față de 1999 și 2005.

Revenind la ansamblul hărții culturale a lumii, există câteva importante observații care trebuie realizate. În general, gradul de modernitate descrește de la poli către Ecuator. În Europa, aceasta înseamnă că țările sudice sunt mai tradiționaliste decât cele nordice. În plus, se adaugă o diferență importantă între Vestul mai modern și Estul mai tradiționalist. Țările nordice sunt orientate mai puternic către postmodernitate decât cele sudice, același pattern regăsindu-se și în comparația Vest-Est. Diferențele Nord-Sud și Vest-Est sunt reproduse de altfel și în interiorul fiecărei societăți europene.

În general, harta relevă similitudinea între grupuri de țări unite prin proximitate geografică, de limbă (cazul țărilor vorbitoare de limbă engleză din partea din dreapta-jos a graficului), dată de istorie comună, sau de religia predominantă.

Pentru calcularea poziționării indivizilor și societăților pe cele două dimensiuni ale spațiului valoric, Inglehart a luat în considerare un număr mare de itemi de chestionar. Variația răspunsurilor a fost studiată în principal prin analiză factorială de tip exploratoriu. Numărul mare de indicatori (întrebări din chestionar) ridică problema comparativității datelor între societăți. Absența unui item dintr-unul din chestionarele naționale elimină țara respectivă din analiză. Acesta este motivul neincluzerii în Figura 8 a unor țări precum Marea Britanie, Noua Zeelandă, Elveția, Australia etc. Pe de altă parte, Inglehart și Welzel (2005) observă că cele două dimensiuni valorice identificate, fiind extrem de consistente, nu necesită măsurarea prin toți indicatorii. Ca orientări valorice aflate pe un nivel ridicat de generalitate, cele două dimensiuni pot fi măsurate și prin observarea a doar o parte dintre manifestările lor. De aici posibilitatea de a utiliza doar câteva dintre întrebările luate inițial în analiză pentru a calcula cu aproximație poziția relativă a fiecărui individ, respectiv societate în ce privește orientarea către tradiționalism sau auto-exprimare. Inglehart și Welzel realizează o astfel de analiză, selecționând itemii comuni pentru aproape toate cele 81 de societăți investigate în anul 1999-2001 ale WVS/EVS. Harta întocmită de cei doi este disponibilă online²¹, fiind similară celei din Figura 8.

Ea relevă corelația existentă mai ales între orientarea către modernitate și nivelul de dezvoltare economică a societăților analizate. Excepția notabilă SUA, indică faptul că globalizarea contemporană poate fi văzută mai degrabă ca o europenizare decât ca o americanizare.

Tipul de abordare a lui Inglehart cunoaște o influență deosebit de puternică în literatura sociologică contemporană. Există numeroase studii care critică, preiau sau dezvoltă teoria

Caseta 3. Excepționalismul american

Pentru Wayne Baker, valorile sunt ceea ce fac din America (SUA) o comunitate imaginată. Excepționalismul american – invocat adesea în literatura sociologică, dar mai ales de către opinia publică americană, este unul cultural, așa cum arată Lipset, organizat în jurul unui relativ puritanism (Lipset), a unei orientări valorice către absolutism (Baker), a unui nivel ridicat al culturii participative (Toqueville; Almond și Verba), de libertate individuală și egalitate (Lipset). Puritanismul, orientarea către absolutism, determină o orientare mai accentuată către tradiționalism în SUA decât ar fi de așteptat dat fiind nivelul lor de dezvoltare economică.

²¹ http://margaux.grandvinum.se/SebTest/wvs/articles/folder_published/article_base_54/images/0valuemap.gif.

dezvoltată²². Unele dintre acestea propun conceptualizări ușor diferite ale axelor spațiului valoric (vezi Hagenaars ș.a., 2003), însă dimensiunile rezultate se suprapun conceptual peste cele izolate de Inglehart. Altele se concentrează pe orientările valorice din sfere specifice, dezvoltând explicații pentru procesele de secularizare valorică, pentru schimbarea ethosului muncii de la motivația extrinsecă („muncesc ca să câștig bani”) către cea intrinsecă („muncesc ca să deriv gratificații din munca în sine, fiindcă munca îmi oferă satisfacții”), pentru acceptarea sau respingerea libertăților sexuale, pentru modificarea valorilor legate de educarea copiilor etc. (Ester ș.a, eds., 2004, Vinken ș.a, eds., 2006; Arts ș.a., eds., 2003, Ester ș.a., eds., 1994, Arts & Halman, eds., 2004; Voicu & Voicu, eds., 2007; Deth & Scarbrough, 1994; etc.).

Indiferent de perspectivă, lucrările amintite pun în evidență diferențele dintre diferite grupuri de status, prezente indiferent de societate: cei mai avuți, cei mai bine educați, cohortele socializate în condiții de relativă prosperitate (în general acestea sunt cele mai tinere) tind să fie mai puțin tradiționaliste și mai orientate către auto-realizare. Societățile naționale se dovedesc a fi în general omogene, confirmând în bună măsură asumțiile făcute de Hofstede și Schwartz în această privință. În plus, societățile își schimbă cu greu poziția relativă la celelalte societăți pe ambele dimensiuni culturale. Cu alte cuvinte, există o relativă stabilitate în timp a modului de ordonare a societăților în funcție de valorile împărtășite. Pe de altă parte, însă, există societăți care își schimbă poziția relativă: societățile foste comuniste, de exemplu, tind să se apropie în 2005 mai mult de cele din Europa de Vest. În fine, există și modificări semnificative, chiar pe intervale de cinci ani (2005 față de 2000) în ce privește valorile medii absolute ale indicatorilor ce definesc orientările valorice.

Între criticile aduse teoriilor modernizării și celor ale postmodernizării este inclusă chestionarea universalismului transformărilor descrise. Unii autori discută despre multiplicitatea modernității (Sachsenmaier ș.a., eds., 2002), forma sa depinzând de structura tradițională a societății, diferită de la o cultură la alta. Alții critică simplificarea procesului de post-modernizare, generalizat la ansamblul tuturor indivizilor arătând că orientările post-materialiste pot prolifera doar în părți ale societății. Ignazi (1992, 2003) elaborează o teorie a „contra-revoluției tăcute”: procesul postindustrial al schimbării valorilor nu implică doar creșterea orientărilor postmaterialiste. O parte a societății dezvoltă frustrări legate de slăbirea statului și a autorității naționale, de erodarea legăturilor de rudenie și vecinătate tradiționale, de reprezentarea situației curente ca una dominată de haos, în care valorile tradiționale dispar, lăsând locul unor standarde morale diferite, mai relaxate. Astfel de oameni simt nevoia acută a unei societăți ordonate, ierarhice, mai sigură, mai ușor de prezis.

Problema capacități de predicție a ce se petrece în noul mediu social este de altfel strâns legată cu schimbarea spre valori postmoderne. Societățile tradiționale erau supuse unui incertitudini materiale ridicate. Având un control redus asupra mediului, oamenii erau mereu expuși riscurilor foametei, bolilor, pierderii securității personale ca urmare a variațiilor climatice, catastrofelor naturale, războaielor, migrațiilor, invaziilor etc. În schimb, erau orientați valoric în așa fel încât să minimizeze incertitudinea axiologică, să poată prezice mai ușor ceea ce fac cei din jur. Apelul la ierarhii stricte, la o explicație axată pe adevăruri unice, precum cea religioasă, erau de natură să

---

²² Site-urile EVS și WVS (www.europeanvalues.nl, respectiv, www.worldvaluessurvey.org) listează câteva sute de publicații academice ce folosesc cele două sondaje ale valorilor, o bună parte a acestor materiale preluând elemente din construcția teoretică a lui Inglehart și a teoriilor modernizării culturale.

asigure un minim confort existențial într-o lume nesigură datorită dificultăților de natură materială. Societățile moderne au redus substanțial riscurile materiale, fără a le elimina însă. Știința, explicația rațională a contribuit la acest lucru, continuând însă să propună o versiune normativă a societății, chiar dacă mai laxă. Cunoașterea științifică a crescut capacitatea de a controla ceea ce se petrece în jur, deschiderea la schimbare fiind o consecință dar și un catalizator al progresului tehnologic. Deschiderea la schimbare a presupus însă asumarea de riscuri suplimentare, de a experimenta căi noi sau mai puțin bătute, crescând astfel nivelul incertitudinii axiologice. Societățile postmoderne experimentează la rândul-le o incertitudine axiologică încă și mai ridicată, asociată unei siguranțe materiale superioare. Ele sunt adevărate societăți ale riscului (Beck, 1992). Tolerarea unor stiluri de viață diferite, renunțarea la normativism, atenuarea ierarhiilor fac lumea mai greu de prezis, mai ales în absența unui bagaj de cunoștințe corespunzător, obținut cel mai adesea printr-o îndelungată instrucție școlară.

Nu există astăzi, așa cum nu a existat și probabil nu o să existe niciodată în istorie, o societate pur tradițională, pur modernă sau pur postmodernă. Cele trei etichete indică tipuri ideale în sensul weberian al termenului.

Ignazi își dezvoltă argumentul contra-revoluției tăcute tocmai pe aceste baze. Cei care nu reușesc să stăpânească aparent haotica societate a riscului, dezvoltă orientări valorice care să răspundă nevoilor de auto-apărare și auto-reasigurare (Ignazi, 2006: 201). Cum însă curentul general este unul al schimbării către postmaterialism, replierea către valori tradiționale constituie la rândul-i o schimbare tăcută, care nu își găsește expresie publică decât în momente critice ale echilibrului social. Pentru Ignazi, o astfel de expresie este proliferarea partidelor radicale de dreapta, fără inspirație fascistă, apărute în anii 90 în întreaga Europă de Vest, cu excepția Scandinaviei. Ele dau glas în opinia lui Ignazi contra-revoluției tăcute, a orientărilor de natură tradiționalistă. Istoria recentă indică câteva ocazii potrivite pentru ca astfel de orientări să exprime, fiind vorba în principal de evenimente ce slăbesc vizibil autoritatea statelor naționale (cum ar fi momentele cheie ale integrării europene) sau care conduc la interacțiunea puternică cu alte culturi, produsă de valuri masive de imigranți, generatoare de perceperea unui grad de insecuritate socială și mai accentuată.

II.4. Interferențe între curentele contemporane din studiul valorilor

Nu întâmplător am preferat în prezentarea succintă a celor trei teorii ale valorilor să aloc un spațiu relativ mare criticilor și punctelor neclare ale acestor dezvoltări conceptuale. Am sugerat astfel, indirect, căutările curente din acest domeniu al științelor sociale cu un potențial extrem de promițător. Caracterul latent al valorilor determină și multiparadigmaticitatea abordărilor curente, oarecum similară analizelor din fizica cuantică.

Comunicarea între cele trei paradigme a fost redusă până la debutul anilor 2000, putându-se vorbi chiar de lumi separate ale studiului dimensionalist al valorilor (Vinken ș.a., 2004). În prezent, teoria lui Inglehart este cea care domină explicația asupra formării și schimbării valorilor, însă elemente din analizele lui Hofstede și, mai ales, Schwartz încep să fie preluate și integrate celor două ipoteze ale postmaterialismului (Peterson, 2004). Se adaugă analize particulare dedicate, spre exemplu, multiplicității modernității sau neo-modernizării societăților foste comuniste

(Sachsenmaier ș.a., eds., 2002; Sztompka, 1993; vezi și capitolul despre modernizare din acest volum).

Indiferent de perspectivă există o întrebare comună întregii sociologii a valorilor. Ea referă relația cu globalizarea. Va conduce globalizarea la uniformizare valorică sau la multiculturalizare? Hofstede, asumând stabilitatea în timp a valorilor și culturilor, sugera că cel puțin încă 100 de ani diferențele existente între diferite culturi vor fi perpetuate. Un alt posibil răspuns poate fi legat de multiculturalitate văzută ca uniformizatoare. Răspunsul este în concordanță cu tendințele de creștere a postmaterialismului și de impactul culturii postmoderne, aducând cu sine orientări către toleranță și acceptarea diferențelor. O lume dominată de orientări de valoare postmoderne ar putea fi prin urmare una a toleranței și multiculturalității, aceasta putând fiind linia uniformizatoare.

III. SCHIMBAREA VALORILOR

Modul de schimbare a valorilor a revenit de câteva ori în discuție în acest capitol. Sociologia contemporană respinge opțiunea existențialistă și esențialistă (valorile sunt un dat înnăscut), adoptând mai degrabă o poziție constructivistă. La nivelul indivizilor, valorile fiind formate prin socializare, schimbarea este condiționată de interacțiunea cu ceilalți. Transformarea valorilor este prin urmare o chestiune socială, presupune modificări ale valorilor întregii colectivități.

Lipset și Rokkan (1967) notează necesitatea existenței unor clivaje, ca o precondiție obligatorie în schimbarea valorică. Ei observă că revoluția industrială a fost însoțită de apariția a patru clivaje esențiale, opunând centrul periferiei, statul bisericii, patronii și muncitorii, urbanul și ruralul. Fiecare dintre cele patru perechi indică dimensiuni pe care grupuri cu valori diferite vin în contact, interacțiunea dintre ele conducând la schimbare valorică realizată prin contagiune. De regulă, grupul cu mai multă putere influențează pe cel mai slab transmițându-i orientările sale de valoare.

Teoria devenirii postmaterialiste, propusă de Inglehart, poate fi și ea privită ca înglobând schimbare valorică catalizată de existența unor clivaje. Acestea ar putea fi cele date de diferențele intergeneraționale. Ipoteza socializării implică clivaje între cohorte care se maturizează în condiții de relativă abundență și cele care experimentează în anii pre-adulți timpuri mai grele. Primele tind să fie mai postmaterialiste iar ultimele mai materialiste. Interacțiunea continuă dintre aceste grupuri tinde să diminueze clivajul prin preluarea valorilor postmaterialiste în momentul în care grupul care le împărtășește devine dominant. Ipoteza Ignazi vine în întâmpinarea unei astfel de interpretări. Contra-revoluția tăcută este tăcută deoarece grupul celor care împărtășesc valori mai tradiționale nu găsește forța să le exprime și să le impună decât în momente critice ale vieții sociale, când societatea în ansamblul ei, așa cum arată Inglehart și Baker, tinde să se replieze către astfel de valori. Este momentul când clivajul devine manifest iar poziția grupurilor cu orientări mai postmaterialiste devine mai slabă. Sensul contagiunii valorice se poate inversa în aceste momente. De aici un relativism al valorilor dominante în societate, ilustrat prin echilibrul precar a ceea ce este normativ într-un anumit moment: „ortodoxia de azi poate fi heterodoxia de ieri și de mâine” (Rochon, 1998: 9).

Viteza schimbării este și ea relativă. Așa cum observa Rochon, uneori schimbarea culturală

survine în urma unor revolte explozive, urmate de lungi perioade de dezbateri ale noilor idei. În Europa, revoluțiile de la 1830, frământările de sfârșitul secolului al XIX-lea, mișcările sociale din anii 1960s, valul de intoleranță față de imigranți de la sfârșitul anilor 1990 au marcat astfel de momente de criză acută a valorilor. El nu au fost însă și puncte de modificare completă și bruscă a acestora. În general, schimbarea are loc gradual, prin schimbarea generațiilor, și actualizare Bayesiană (Rochon, 1998), presupunând acumulare de experiență și expunere la noi idei.

Pentru Rochon, ideile noi apar în mici comunități critice (*critical communities*). Acestea le dezvoltă și le decodifică în comportamente și norme adoptate ca standarde ale grupului. Ele se dezvoltă apoi în mișcări sociale și se răspândesc prin contagiune către alte grupuri. Un exemplu poate fi preluarea de valori ale modernității târzii de către comunitățile de migranți circulatorii, cum sunt astăzi cele constituie de imigranții români din Europa de Vest. Acestea acționează ca și comunități critice. Ele dețin un prestigiu ridicat în comunitățile rurale de origine, ceea ce facilitează transmiterea noilor valori către acestea.

Crearea de valori noi reprezintă doar o parte mică din modalitățile de schimbare a valorilor. Conversia valorilor este mai importantă: idei vechi sunt reformulate în concordanță cu orientările valorice existente. Reformularea ideilor despre libertate, egalitate, echitate a contribuit în secolul al XX-lea la impunerea ca normă și dezvoltarea de orientări de valoare precum toleranța etnică și rasială, preocuparea pentru dezvoltare durabilă, interesul pentru protecția mediului natural. În fine, ideile noi pot apărea prin hibridizare. Unele idei noi sunt puse în conexiune și devin reformulări ale unor idei vechi, facilitând astfel schimbarea valorică și integrarea unor valori noi în sisteme valorice care nu le presupuneau anterior. De exemplu, interesul pentru conservarea naturii poate deveni „protejarea a ceea ce a creat Dumnezeu” (Rochon, 1998), integrându-se mai ușor în pattern-uri valorice tradiționale, la a căror modificare contribuie ulterior.

Sintetizând această secțiune, se poate observa că schimbarea valorică este determinată și stimulată de interacțiunea dintre grupuri cu orientări valorice diferite, de schimbarea condițiilor economice și de progresul tehnologic, de schimbarea generațiilor. Schimbarea este graduală și presupune arareori crearea de valori cu desăvârșire noi. De regulă valorile se schimbă prin conversia sau hibridizarea celor vechi, inițial în comunități mici, iar apoi, prin contagiune, către părți mai mari ale societății. Interacțiunea între grupuri cu orientări valorice diferite reprezintă un factor important în schimbarea valorică. De aici rolul globalizării și migrației în accelerarea schimbărilor valorice.

IV. IMPACTUL VALORILOR

Valorile au un impact imediat asupra a tot ce se petrece cu indivizii și societățile. Familia, relațiile sociale, sistemele legislative, modul de funcționare a economiei etc. depind de modul în care indivizii își imaginează că ar trebui să ființeze societatea.

Proiectul de Constituție al Uniunii Europene din 2004 preciza clar zece valori fundamentale. Primele reflectă valori moderne, generate de Iluminism: demnitatea umană, libertatea, democrația, egalitatea, respectul legii și egalitatea în fața acesteia (*rule of law*). Restul reflectă orientări de valoare ale modernității târzii: drepturile omului, pluralismul, nediscriminarea, toleranța, dreptatea, egalitatea de gen. Prezența lor în proiectul de tratat constituțional reflectă modul în care valorile dominante la un anumit moment în societate sunt transpuse în codul legislativ.

Un alt exemplu util este legat de structurarea relațiilor de muncă în interiorul filialei unei organizații transnaționale oarecare. Regulamentul de ordine interioară și structura organizațională sunt de regulă preluate ca atare de la organizația mamă. Se poate întâmpla ca acestea să presupună o structură în care ierarhiile nu sunt foarte importante, ci primează autonomia angajaților, liberi să ia decizii imediate în problemele cu care se confruntă, să colaboreze între ei pe orizontală, fără a apela permanent la opinia șefilor. Dacă filiala cu pricina este localizată într-o societate mai tradițională și angajează personal local, funcționarea organizației este supusă unui risc ridicat: angajații vor avea tendința să evite responsabilitățile individuale, nu vor colabora cu colegii ai lor aflați pe același nivel, dar în alte departamente, așteptând ca șefii să rezolve eventualele probleme apărute, așa cum o cer orientările lor de valoare.

De altfel una din problemele esențiale în asigurarea funcționării oricărei entități rezidă în asigurarea consistenței dintre codurile de norme formalizate prin regulamente și legi și orientările de valoare a celor ce urmează să respecte aceste reglementări. De exemplu, în absența unui consens valoric asupra legilor implementate, acestea nu vor fi respectate. Este cazul, în România, a multor dintre legile implementate pentru a satisface acquis-ul comunitar și apoi neînsoțite de transpunerea lor în practică sau implementate utilizând subterfugii ce le deturneză de la sensul lor inițial.

Alteori, în programe de dezvoltare comunitară, apare evident rolul neglijării impactului valorilor asupra fezabilității proiectelor implementate. Un prim exemplu vine din comportamentul localnicilor din unele sate din Insula Mică a Brăilei, care utilizează digurile protectoare la Dunăre ca și drumuri, pe care se deplasează adesea cu autovehicule grele, precum tractoarele. Efectul este surparea digurilor și expunerea la inundații a întregului sat. Sătenii tind însă să arunce vina pe administrația centrală, solicitându-i acesteia repararea digurilor. Repararea se produce de regulă ignorând nevoia de a implica comunitatea locală, adesea se apelează la mici exproprieri insuficient explicate. În locul sentimentelor de proprietate asupra digului care, în fapt, îi protejează, sătenii dezvoltă uneori adversitate față de lucrare, continuă să utilizeze digul drept cale de acces pentru tractoare, acesta se surpă etc.

Una dintre cerințele frecvente ale finanțării de proiecte rurale prin granturi este legată de derularea proiectelor prin organizații civice, nu prin administrația publică locală, pentru a stimula dezvoltarea unei culturi participative și a face comunitatea locală să perceapă proiectul respectiv ca

Caseta 4. Valori stipulate în proiectul de Constituție Europeană

"[...] Uniunea se bazează pe valorile respectării demnității umane, libertății, democrației, egalității, statului de drept și a respectării drepturilor omului, inclusiv drepturile persoanelor aparținând minorităților. Aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată prin pluralism, nediscriminare, toleranță, justiție, solidaritate și egalitate între bărbați și femei.[...]"

Extras din Tratat de instituire a unei Constituții pentru Europa, Partea I, Titlul I, Art. I-2 (decembrie 2004)

aparținându-i. Adesea însă, astfel de organizații sunt înființate de către primar sau alți membri din administrația publică locală și reflectă exclusiv interesele acestora, descurajând comunitatea locală să se orienteze către o cultură participativă. Un primar din Oltenia declara în cadrul unui seminar public că „a făcut deja un ONG și dacă mai este nevoie înființează un altul a doua zi”. Exemplul vorbește despre efectele perverse generate de ignorarea culturii de tip autoritar-ierarhic dezvoltată în astfel de sate. O alternativă mai eficientă, dar mai costisitoare de implementare este în aceste cazuri trimiterea în satul respectiv a facilitatorilor comunitari, care să identifice persoanele și grupurile din afara administrației locale care pot genera proiecte care să presupună cu adevărat participarea comunitară.

Relația dintre valori și dezvoltare este parte a dezbaterii mai largi a legăturii dintre cultura și dezvoltare, descrisă în acest volum în capitolul dedicat culturii. Determinismul economic (Marx) și cel cultural (Weber) își găsesc deopotrivă adepți în sociologia valorilor. Cel mai probabil, valorile (cultura) și economia sunt în fapt interdependente, nivelele uneia de la un anumit moment în timp determinând nivelele celeilalte la momentul de timp următor, așa cum sugerează ipoteza socializării a lui Inglehart. Nu doar economia și progresul tehnologic determină orientările valorice, dar și, așa cum arată Hofstede, orientările valorice determină forma viitoare a progresului economic și științific. O societate deschisă la schimbare va dezvolta mai ușor noi tehnologii decât una adversă la risc. Orientări antreprenoriale puternice vor determina probabil o mai bună organizare a afacerilor, asigurând o mai solidă stabilitate economică.

În fine, un alt domeniu în care valorile cunosc un impact deosebit este legat de comportamentul consumatorilor, de marketing și publicitate. Mai ales într-o lume a modernității târzii, cunoașterea orientărilor de valoare ale potențialilor cumpărători, manifeste în scale ale preferințelor, în stiluri de viață, în pattern-uri de utilizare a timpului liber, este esențială pentru dezvoltarea de produse noi, pentru designul și prezentarea acestora, pentru campanii de marketing și comunicare.

V. CONCLUZIE

Sintetizând, valorile sunt realități latente, lăuntrice indivizilor, însă determinate social, relativ stabile în timp, care direcționează atitudinile, comportamentele și opiniile. Ele se constituie în sisteme consistente de valori, susținându-se una pe cealaltă și determinând alegerile pe care oamenii le fac în orice moment. Ele determină modul de structurare a societății, modul de formare și organizare a familiei, relațiile sociale, relațiile din interiorul organizațiilor, funcționarea instituțiilor. Instituțiile, regulile nu sunt altceva decât o transpunere în practică a valorilor dominante la nivelul societății sau comunității respective. Atunci când entități exterioare colectivității impun reguli noi, respectarea și funcționarea eficientă a acestora este dependentă de modul în care se potrivesc, se suprapun peste valorile existente.

Schimbarea valorilor, reprezintă un proces de durată, însă continuu. În orice colectivitate, mici comunități critice dezvoltă valori noi. Unele dintre acestea dispar după un timp sau sunt însușite de grupuri mici, fiind caracteristice unor subculturi. Altele sunt preluate gradual de către majoritatea colectivității, devenind dominante, parte a nucleului valoric al societății sau comunității

în cauză. Dat fiind însă tocmai acest proces de perpetuă schimbare., în aceeași colectivitate vor coexista mereu grupuri cu valori diferite, iar diversitatea se accentuează odată cu timpul, pe măsură ce apar noi valori, care se adaugă celor vechi. Valorile „vechi” își pot pierde rolul dominant în societate, însă vor exista mereu grupuri mai mari sau mai mici care le vor împărtăși.

Modul în care valorile se structurează și tipul acestora sunt influențate și influențează dezvoltarea socială. În construcția modului lor de existență și în relaționarea cu mediul natural, societățile depind de valorile sociale dominante, element fundamental al mixului culturii. Teoria contemporană cea mai influentă în studiul valorilor, cea dezvoltată de Inglehart, asumă în substrat înlocuirea valorilor materialiste, dominante în societățile moderne, cu cele postmaterialiste. Schimbarea determină și este determinată de schimbări structurale importante ale societăților, implicând postindustrialism, postfordism, îmbătrânire demografică, progres tehnic, creșterea duratei și a accesului la educație școlară, creșterea eficienței economice etc. Este de așteptat însă ca toate aceste procese de schimbare să continue, inclusiv în sfera valorilor, postmodernitatea sau modernitatea târzie nefiind câtuși de puțin un „sfârșit al istoriei”. Se deschide astfel calea către o altă întrebare, mereu fascinantă în studiul valorilor: Ce va fi în viitor? Ce valori vor împărtăși generațiile viitoare?

LISTA DE REFERINȚE

- Arts, Wil, Jacques Hageaars, Loek Halman, editors. 2003. *The Cultural Diversity of European Unity. Findings, Explanations and Reflections from the European Values Study*, Leiden: Brill.
- Arts, Will, Loek Halman, eds. 2004. *European Values at the turn of the Millenium*, Leiden: Brill.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens, Scott Lash. 1994. *Reflexive Modernity. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*, Polity Press.
- Beck, Ulrich. 1992. *Risk society: towards a new modernity*. London; Newbury Park, Calif.: Sage Publications.
- Bell, Daniel, 1976. *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*, Basic Books, [ediția inițială: 1973].
- Boudon, Raymond. 2001. *The origin of values: sociology and philosophy of beliefs*. New Brunswick, N.J. ; London: Transaction Publishers.
- Deth, Jan van, Scarbrough, Elinor, *The Concept of Value* în Jan van Deth, Elinor Scarbrough (coord.) – *The Impact of Values (Beliefs in Government, vol. 4)*, Oxford University Press, 1994.
- Emerson, Richard M. 1987. Toward a Theory of Value in Social Exchange, pp. 11-46 în Karen S. Cook, ed., *Social Exchange Theory*, Beverly Hills: Sage.
- Ester, Peter, Loek Halman, Ruud de Moor. 1994. *The Individualizing Society. Value Change in Europe and North America*, Tilburg University Press.
- Ester, Peter, Michael Braun, Peter Mohler, eds. 2006. *Globalization, Value Change, and Generations. A Cross-National and Intergenerational Perspective*, Leiden, Boston: Brill.
- Ester, Peter, Peter Mohler, Henk Vinken. 2006. Values and the Social Sciences: A Global World of Global Values?, pp. 3-30 in Ester, Peter, Michael Braun, Peter Mohler, eds. *Globalization, Value Change, and Generations. A Cross-National and Intergenerational Perspective*, Leiden, Boston: Brill.
- Fishbein, Martin, Ajzen, Icek, *Belief, Attitudes, Intention and Behaviour – An Introduction to Theory and Research*, Addison – Wesley Publishing Company, Massachussets, 1975.
- Geertz, Clifford. 1984. Distinguished Lecture: Anti Anti-Relativism, *American Anthropologist*, New Series, Vol. 86, No. 2. (Jun., 1984), pp. 263-278.
- Giddens, Anthony. 1990. *Consequences of modernity*, Polity Press, Cambridge.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity; Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.

- Granovetter, Mark. 1985. Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness, *American Journal of Sociology*, Vol. 91, No. 3., November 1985, pp 481-510
- Hagenaars, Jacques, Loek Halman, Guy Moors. 2003. Exploring Europe's basic values map, în Arts ș.a., eds., p. 23-66.
- Hofstede, Geert. 1980. *Culture's Consequences, International Differences in Work-Related Values*, Beverly Hills: Sage.
- Hofstede, Geert. 2001. *Culture's Consequences, Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*, Thousand Oaks: Sage Publications.
- Hofstede, Geert. 2002. Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context, published in *Online Readings in Psychology and Culture*, Editors: Walter J. Lonner, Dale L. Dinnel, Susanna A. Hayes, and David N. Sattler, <http://www.ac.wvu.edu/~culture/hofstede.htm>.
- Homans, George C. (1958) Social Behavior as Exchange, în *American Journal of Sociology*, vol. 63, no. 6, p. 597-606
- Ignazi, Piero. 1992. The silent counter-revolution. Hypotheses on the emergence of extreme right parties in Europe, *European Journal of Political Research*, XXII (1): 3-34.
- Inglehart, Ronald, Christian Welzel. 2005. *Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*, New York and Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald, Wayne E. Baker, 2000. Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values, *American Sociological Review*, vol. 65, februarie, p, 19-51.
- Inglehart, Ronald. 1971. The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies, *American Political Science Review*, 65 (4), p. 991-1017.
- Inglehart, Ronald. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*, Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Post-Modernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press.
- Inkeles, Alex, 1996 [1969]. Making Man Modern: On the Causes and Consequences of Individual Change in Six Developing Countries, *American Journal of Sociology*, 75, 2 (sept, 1969): 208-225, reproduc și în Alex Inkeles și Masamichi Sasaki (editori), *Comparing Nations and Cultures. Readings in a Cross-Disciplinary Perspective*, Prentice Hall, p. 572-585.
- Inkeles, Alex, David Smith, 1974. *Becoming modern. Individual Change in Six Developing Countries*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts).
- Kluckhohn, Clyde. 1951. Values and value-orientations in the theory of action: An exploration in definition and classification. in Parsons, Talcott, Edward Shils, eds., *Toward a general theory of action*. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 388-433.
- Lipset Seymour M., Stein Rokkan. 1967. Cleavage structures, party systems and voter alignments, pp. 1-64 in S.M. Lipset, S. Rokkan S. (eds.) *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York: Free Press.
- McClelland, David. 1961. *The achieving society*. Princeton: Van Nostrand.
- McSweeney, Brendan. 2002. Hofstede's model of national cultural differences and their consequences: a triumph of faith - a failure of analysis, *Human Relations*, 55 (1): 89-118.
- Merton, Robert King. 1949. *Social theory and social structure; toward the codification of theory and research*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Parsons, Talcott. 1937. *The structure of social action: a study in social theory with special reference to a group of recent European writers*. New York ; London: McGraw-Hill Book Co., Inc.
- Parsons, Talcott. 1964. Evolutionary Universals in Society, *American Sociological Review*, Vol. 29, No. 3 (Jun., 1964), 339-357.
- Petterson, Thorleif. 2004. A third way in values research? A comparative analysis of the approaches of Ronald Inglehart and Shalom Schwartz, *World Values Survey Conference Budapest, Hungary*, September 2nd-5th, 2004
- Ramos, Alice. 2006. Social values dynamics and socio-economic development, *Portuguese Journal of Social Science*, Volume 5, Number 1: 35-64.
- Rochon, Thomas R. 1998. *Culture Moves. Ideas, Activism, and Changing Values*, Princeton: Princeton University Press.
- Rokeach, Milton. 1968. *Beliefs, attitudes, and values; a theory of organization and change*. San Francisco,: Jossey-Bass.
- Rokeach, Milton. 1973. *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Sachsenmaier, Dominic, Jens Riedel, Shmuel N. Eisenstadt. eds. 2002. *Reflections on Multiple Modernities: European, Chinese and Other Interpretations*, Leiden: Brill.
- Schmid, Michael. 1992. The Concept of Culture and Its Place Within A Theory of Social Action: A Critique of Talcott Parsons' Theory of Culture, pp. 88-120 in Richard Münch, Neil J. Smelser, eds., *Theory of Culture*, Berkeley: University of California Press.

- Schwartz, Shalom H. 1992. Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries, pp. 1-65 in Mark Zanna, ed., *Advances in Experimental Social Psychology*, San Diego: Academic Press
- Schwartz, Shalom H. 1994a. Are there Universal Aspects in the Content and Structure of Values?, *Journal of Social Issues*, 50, p. 19-45.
- Schwartz, Shalom H. 1994b. Beyond individualism/collectivism: New dimensions of values, pp. 85-119 in *Individualism and Collectivism: Theory Application and Methods*, edited by Uichol Kim, Harry C. Triandis, Cigdem Kagitcibasi, Gene Yoon, Sang-Chin Choi, Newbury Park, CA: Sage.
- Schwartz, Shalom H., 1999. A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work, *Applied Psychology: An International Review*, 48 (1): 23-47.
- Schwartz, Shalom. 2004. Mapping and Interpreting Cultural Differences around the World, în Vinken ș.a., eds., 2004, p. 43-73.
- Sztompka, Piotr, 1993. *The Sociology of Social Change*, Blackwell, Oxford (US) și Cambridge (UK).
- Vinken, Henk, Soeters, Joseph, Peter Ester, eds. 2004. *Comparing Cultures: Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*, Leiden: Brill.
- Voicu, Bogdan, Mălina Voicu, ed., 2007. *Valori ale românilor: 1993-2006. O perspectivă sociologică*, Iași: Institutul European.

Alte lecturi recomandate

- Baker, Wayne E.. 2005. *America's crisis of values: reality and perception*. Princeton, N.J., Princeton University Press.
- Hall, Stuart, David Held, Dan Hubert și Kenneth Thompson, editori, 1996. *Modernity. An Introduction to Modern Societies*, Blackwell Publishers, Cambridge.
- Haperkamf, Jurgen, Neil Smelser, editori, 1992. *Social Change and Modernity*, University of California Press, Berkeley · Los Angeles · Oxford.
- Ignazi, Piero. 2006 [2003]. *Extreme right parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Kumar, Krishan, 1995. *From Post-Industrial to Post-Modern Society. New Theories of the Contemporary World*, Blackwell, Oxford (UK) & Cambridge (USA).
- Lerner, Daniel. 1958. *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. Glencoe ILL.: The Free Press.
- Lipset, Seymour Martin. 1996. *American exceptionalism : a double-edged sword*. New York, W.W. Norton.
- Parsons, Talcott. 1971. *The system of modern societies*. Englewood Cliffs, N.J.,.
- Rostow, W.W., 1960. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, Londra.
- Weber, Max, 1995. *Etica protestantă și spiritul capitalist*, Editura Humanitas, București [ediția originală, în limba germană: 1920].

Câteva studii românești asupra valorilor

- Chiribucă, Dan. 2004. *Tranziția postcomunistă și reconstrucția modernității în România*, Dacia, Eikon, Cluj-Napoca.
- Roth, Andrei. 2002. *Modernitate și modernizare socială*, Polirom, Iași.
- Sandu, Dumitru. 1996. *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România*, București: Editura Staff.
- Vlăsceanu, Lazăr. 2007. *Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă*, Iași: Polirom.
- Voicu, Bogdan. 2005. *Penuria Pseudo-Modernă a Postcomunismului Românesc. Volumul II. Resursele*, Iași: Expert Projects.
- Voicu, Bogdan, Mălina Voicu, ed., 2007. *Valori ale românilor: 1993-2006. O perspectivă sociologică*, Iași: Institutul European.
- Website-ul echipei românești pentru studiul valorilor sociale: <http://www.iccv.ro/romana/teme/EVS/evs.htm>

ÎNTREBĂRI

[Observație: fiecare întrebare poate accepta mai multe răspunsuri corecte]

v1. Care dintre următoarele nu reprezintă caracteristici ale valorilor?

1. sunt direct observabile
2. sunt stabile în timp
3. determină atitudini
4. sunt adevăruri absolute
5. sunt determinate social

v2. Care dintre următoarele ipoteze reprezintă o premisă a teoriei „revoluției tăcute” (Inglehart)?

1. ipoteza rarității
2. ipoteza socializării
3. ipoteza Ignazi
4. ipoteza acumulării

v3. Sociologia contemporană consideră că schimbarea valorilor este:

1. imposibilă, valorile nu se schimbă, fiind definiții pentru fiecare societate în parte
2. lentă, valorile sunt stabile în timp însă se pot schimba gradual
3. aleatoare
4. poate apărea ca urmare a unor evenimente critice: războaie, revoluții, descoperiri științifice revoluționare etc.

v4. Care dintre următoarele reprezintă o caracteristică a „omului modern” (Inkeles)?

1. tradiționalismul
2. religiozitatea
3. raționalitatea
4. deschiderea la schimbare

v5. Conform estimărilor lui Hofstede, comparativ cu alte țări europene, România este mai degrabă:

1. orientată către auto-realizare
2. mai feminină
3. mai puțin egalitară
4. mai degrabă avertă la risc

v6. Care este opțiunea conceptuală comună pentru Inglehart, Schwartz, Hofstede în ce privește relația valori-cultură:

1. valorile sunt parte a culturii, reprezentând elementul central
2. cultura este parte a valorilor, reprezentând elementul central
3. nu există nici o relație între valori și cultură
4. valorile și cultura se suprapun parțial

v7. Cum pot fi măsurate valorile?

1. nu pot fi măsurate, nefiind direct observabile
2. prin observarea manifestărilor lor, atitudinile și comportamentele
3. prin măsurare directă
4. prin înregistrarea caracteristicilor antropometrice ale indivizilor

GLOSAR

Atitudine	Fel de a fi, de a se comporta, orientat specific către un anumit obiect, către o anumită acțiune.
Comportament	Modalitate de a acționa, ca manifestare exterioară a valorilor, particularizată față de un obiect sau o situație specifică.
Valoare	Valorile reprezintă concepții explicite sau implicite cu privire la ceea ce este dezirabil. Ele care nu sunt direct observabile, implică elemente cognitive, evaluative și afective, sunt relativ stabile în timp, determină comportamente și atitudini, determină și sunt determinate de alte valori, sunt determinate și determină caracteristicile mediului social.
Orientare de valoare	Utilizat inițial de Kluckhohn drept o valoare de nivel mai general, centrală pentru sistemul de valori, termenul se suprapune în literatura sociologică contemporană peste cel de valoare.
Utilitate	Valoare de folosință asociată de indivizi gratificațiilor de orice tip, fie că sunt obiecte, beneficii afective, cognitive etc. În științele economice, utilitatea este asociată exclusiv cu gradul de satisfacție obținut din consumul sau posesia unor bunuri. Sociologia schimbului social și teoria alegerii raționale au extins sensul termenului, înglobând utilități derivate din activități care nu implică în mod direct consumul, cum ar fi relaționarea cu alte persoane.
Raționalitate	
Constructivism	
Schimb social	
Cultură	
Normă socială	
Latent	Care nu este direct observabil, ci doar prin manifestările sale. Termenul a fost promovat de Lazarsfeld ²³ . Ulterior, Merton l-a adaptat denumind funcții latente acele efecte neintenționate și nerecunoscute formal ale acțiunilor actorilor sociali. Sensul în care „latent” este folosit în acest capitol este cel propus de Lazarsfeld, și devenit standard în prezent în metode de analiză precum analiza factorială, modelele cu ecuații structurale (SEM) sau analiza claselor de latență (LCA).
Manifest	Direct observabil. O manifestare a valorilor. Atitudinile, spre exemplu, sunt văzute ca manifestări ale valorilor.
Grup de referință	Grup ale cărui valori, atitudini și comportamente sunt relevante pentru un individ în modul de selecție a propriilor valori, atitudini și comportamente.

²³ În contribuția sa la volumul 4 din *The American Soldier* (Measurement and Prediction), apărut în 1950 și în capitolul *Latent Structure Analysis* inclus în lucrarea colectivă *Psychology: A Study of A Science* (1959).

piramida trebuințelor a lui Maslow	
Comunitate critică	Pentru Rochon, schimbarea valorilor are loc inițial în grupuri mici, care experimentează noi moduri de a face ca alternativă la cele existente. Aceste grupuri devin „comunități critice”, care propun apoi valori noi întregii colectivități.
Cultură	Vezi capitolul despre cultură
Modernitate	Vezi capitolul despre modernitate
Analiză cantitativă	Vezi ????
Analiză calitativă	Vezi ????